

Міністерство освіти і науки України
Національний Університет «Києво-Могилянська Академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

на тему:

**«ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ МІСІЙ НА КУБАНІ
(1917–1921)»**

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальності
032 “Історія та археологія”
Освітньо-наукової програми “Історія”
Назаренко Іван Дмитрович

Науковий керівник Скальський В.В.,
Кандидат історичних наук
Рецензент Верстюк В. Ф.

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2018 р.

Київ-2020

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

- ГВК – Громадський Виконавчий Комітет
- КНР – Кубанська Народна Республіка
- МЗС – Міністерство Закордонних Справ
- УНР – Українська Народна Республіка
- ЧСР – Чехословацька Республіка
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів

влади України

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА КУБАНІ НАПРИКІНЦІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В ЧАСИ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	8
1.1. Становлення державності на Кубані.....	8
1.2. Формування й діяльність Південно-Східного Союзу в контексті становлення державності Кубані.....	16
РОЗДІЛ 2. ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ КУБАНІ З УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ УРЯДАМИ.....	26
2.1. Делегація Миколи Галагана на Кубань	26
2.2. Візит делегації Законодавчої Ради до Києва	36
2.3. Обмін дипломатичними місіями	47
2.4. Діяльність кубанських місій Директорії в 1919-1920 рр.	57
2.5. Співпраця українського уряду в екзилі з Кубанню	71
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84
ДЖЕРЕЛА.....	84
ЛІТЕРАТУРА.....	87

ВСТУП

Одним з провідних напрямків дипломатичної діяльності українських національних урядів 1917-1921 рр. було формування політичних, економічних та військових відносин в Чорноморському регіоні. Державні утворення, що виникли на Чорноморському узбережжі внаслідок розпаду Російської імперії були потенційними учасниками планованої федерації держав, якій поклала початок перспектива «орієнтації чорноморської» Михайла Грушевського («На порозі нової України. Гадки і мрії», К., 1918). Особливе місце в реалізації цієї концепції відводилось Кубані. Розташована на Північному Кавказі, територія краю була заселена переважно етнічними українцями. Український політикум розцінював цей фактор, як основоположний при розбудові дипломатичних контактів на Кавказі. Не останню роль відігравали й територіальні амбіції ряду представників українських владних кіл, які бачили Кубань в складі незалежної України, при цьому недооцінюючи соціальні, національні та політичні особливості цього регіону.

Загалом наукова література про історію української дипломатії, зовнішньої політики доби революції є розлогою. Опубліковано монографії, захищено дисертації, організовано конференції, активною є меморіальна політика. Однак наявні праці з досліджуваної проблеми не розкривали повною мірою всіх аспектів дипломатичних взаємин. Так, обмежено висвітлюється комунікація на нижчих дипломатичних рівнях, переговорний процес нерідко відтворено знеособлено, вибірково береться до уваги безпосереднє ставлення українських послів до роботи з іншими дипломатами, оминається висвітлення консолідованого бачення серед представників українських національних урядів щодо стратегій міжнародної політики. Дослідники нерідко уникають пошуку відповідей на дразливі питання. Зокрема, активна зовнішньополітична діяльність українських урядів мотивована патріотичними міркуваннями і

боротьбою за державність чи це безпосередньо пов'язано з політичною орієнтацією владних кіл регіону, зважаючи на часті зміни та навіть державні перевороти? Зрештою, загальний тон праць є швидше глорифікаційний; в історіографії часто переоцінено статус уповноважених урядовців, навіть якщо останні мали незначний (або й відсутній раніше) дипломатичний досвід. Це обумовлює *актуальність теми*.

Об'єктом дослідження є консульства, делегації та дипломатичні місії урядів Кубані, Української Центральної Ради, Гетьмана Павла Скоропадського, Директорії Української Народної Республіки, а також українських та кубанських урядів в екзилі за 1917-1921 рр.

Предметом дослідження є дипломатичні, геополітичні, торгово-економічні, військові та культурно-освітні аспекти діяльності консульств, делегацій та дипломатичних місій українських та кубанських урядів протягом 1917-1921 рр.

Метою дослідження є комплексне та всебічне висвітлення діяльності українських дипломатичних представництв в Кубанському регіоні за 1917-1921 рр. в контексті ревізії української політики в Чорноморському регіоні з відходом від наявних глорифікаційних кліше та радянської термінології. Вирішенню поставленої мети підпорядковані такі *завдання*:

- проаналізувати процес становлення державності на Кубані наприкінці Першої світової війни;
- виокремити соціальні, національні та політичні тенденції політикуму цього регіону, який становив контекстне тло зовнішньополітичних стратегій;
- дослідити безпосередню діяльність консульств, делегацій та дипломатичних місій урядів Української Центральної Ради, Гетьмана Павла Скоропадського, Директорії Української Народної Республіки, а також українських та кубанських урядів в екзилі за 1917-1921 рр.

Хронологічні рамки охоплюють часовий проміжок з 1917 по 1921 рр. *Нижня межа* визначається розпадом Російської імперії та появою на її території національних автономних та/або самостійних державних утворень. *Верхня межа* – припинення офіційних контактів з огляду на поширення більшовицької експансії, а також територіальних втрат та військових поразок українських та кубанських урядів.

Географічні рамки охоплюють території, які контролювали або на які претендували уряди Української Центральної Ради, Гетьмана Павла Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки, а також Кубанський регіон, який ми окреслюємо на прикладі Кубанської області, Чорноморської губернії і представників гірських народів. Також сюди входять країни, що слугували плацдармом діяльності дипломатичних представництв українських та кубанських урядів в екзилі, а саме: Чехословацька Республіка, Польська Республіка та Османська імперія.

В роботі використано історико-критичний та описовий *методи дослідження* з елементами мікроісторичного аналізу. З метою пошуку маловідомих та неоцифрованих документів були застосовані *методи класифікації та критики джерел*. Окреме місце в роботі заслуговують комплексні підходи дослідження дипломатії. Так, *загально-дипломатичний підхід* застосовано з метою всебічного висвітлення аспектів дипломатії українських національних урядів в Кубанському регіоні: представництво державних інтересів, діяльність агентурної мережі, культурно-освітня діяльність, що полягала у співпраці з місцевою пресою, а також розширення загальної військової та торгово економічної партнерської бази в окресленому регіоні. *Персоналістичний підхід* застосовано для дослідження особистості дипломатів і визначенню мотивації зовнішньополітичної діяльності офіційного Києва на Кубані.

Структура роботи зумовлена її завданнями і складається зі вступу, двох розділів та висновків.

Джерельну базу роботи становлять: опубліковані мемуарно-аналітичні праці учасників основних подій, зокрема, спогади Дмитра Дорошенка, Павла Скоропадського, Миколи Галагана, твори Федора Щербини, Василя Іваниса, Павла Сулятицького, Гната Білого, Луки Бича, Степана Рудницького, Павла Христюка; неопубліковані архівні документи (звіти та матеріали посольств, дипломатична кореспонденція) та матеріали періодичної преси. Теоретичну основу нашого дослідження становлять публікації українських істориків.

Питання діяльності українських дипломатичних місій на Кубані 1917-1921 рр. неодноразово ставало предметом та об'єктом наукових студій. Література є численною. Наявний масив праць з даної теми здебільшого присвячено українській дипломатії з окремими представниками Кубані, перспективам цього напрямку, глорифікаційним тезам і акцентом на суголосності тогочасних подій із сьогоденням, написаних до 100-літньої річниці Української революції. Частково опубліковано документи. В російській історіографії ця тема часто висвітлюється однобоко: український чинник на Кубані ігнорується, кубанські політичні діячі помилково зараховуються до загальнокозацьких або суто російських (Федір Щербина, брати Макаренки, Гнат Білий). Українсько-кубанські взаємини ґрунтовно описано в працях Віктора Матвієнка та Володимира Сергійчука. Становлення державності на Кубані поглиблено досліджував Віктор Чумаченко, Ренат Польовий, станово-економічне питання в цьому контексті детально висвітлив Дмитро Білий. Загальноісторичний контекст дослідження становлять публікації істориків Володимира Сідака, Романа Ковалю, а також дослідників російського походження: Зарем Емтіля, Андрія Зайцева, Віктора Губарєва та Ірини Горлової.

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА КУБАНІ НАПРИКІНЦІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В ЧАСИ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1.1. Становлення державності на Кубані

Події Лютневої революції 1917 року та повалення царату спричинили посилення національних рухів, процесів самовизначення і, як наслідок, активізацію різних політичних течій в державних утвореннях, які постали на уламках Російської імперії. Однією з найбільш неоднозначних за політичною приналежністю областей монархії, що пала, була Кубанська. Зі спогадів українського і кубанського політичного діяча Василя Іваниса відомо, що в даному історичному регіоні активно діяли осередки автономістського, демократичного, республіканського, самостійницького, федералістського та централістського спрямувань¹.

Специфічною особливістю розвитку політичних течій на теренах Кубанщини 1917 року був їх нерозривний зв'язок із становою та етнічною стратифікацією населення. Оскільки Кубанська область була сформована з земель Чорноморського та Кавказького лінійного козачих військ, то закономірно, що місцева стратифікація вирізняла дві основні категорії населення: військові та цивільні. Першу категорію становили козаки та горці (черкеси та карачаєвці), другу – городовики (міщани) та іногородні (навгородні) – переселенці, що проживали окремо від військового стану².

Василь Іванис відзначає, що козацький стан був неоднорідним в своїй політичній приналежності. Приблизно в еквівалентному співвідношенні козаки представляли всі вище перераховані політичні течії, через що консолідованих державницьких поглядів серед цього стану не було. Це пов'язано, по-перше, з

¹Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 14-15.

²Щербина Ф.А. История Кубанского Казачьего войска. В 2-х т. – (Репринтное воспроизведение). – Т. I. История края. – Екатеринодар, 1910. – С. 66.

особистими інтересами окремих військових чинів кубанського козацтва. Так, частина з них обстоювала ту сторону, яка більше сприяла б їх легітимації в області³. В своєму виборі останні послуговувались досить суб'єктивними оцінками, спираючись переважно на військовий, а не політичний досвід. Цю категорію найяскравіше репрезентували так звані “ура-козаки”. В свою чергу, старшинство було більш інтегрованим в політичне життя Кубанської області, через що серед його представників переважали автономістські настрої⁴.

По-друге, політичну обстановку серед козацтва визначав й етнічний фактор. Згідно з даними загальноросійського перепису 1897 р. населення Кубанської області становило 1 911 133 чоловік. Україномовними були 949 833 чоловік або 49,7% від усієї людності, російськомовними – 748 341 чоловік або 39%. Багато українських вчених піддавали сумніву ці цифри, вважаючи, що багатьох українців було зараховано до росіян (великоросів). За їхніми даними чисельність українців на Кубані на початку ХХ століття становила не менш ніж 60% населення⁵.

Швидкий економічний розвиток краю зумовлював інтенсивний приріст населення. Сільськогосподарський перепис 1917 р. подає загальну кількість його 2 415 089 чоловік, з яких українців – 56%, росіян – 36%⁶. Дослідник Віктор Матвієнко відзначає, що українці станом на 1917 рік становили 80% від всього населення Кубанській області. Серед козацтва, втім, етнічна складова була приблизно еквівалентною – Чорноморське крило представляли українці, тоді як Кавказькі “лінійці” були російського походження. Натомість серед іногородніх переважали особи українського походження, оскільки найбільшу їх кількість

³ Щербина Ф.А., Фелицын Е.Д. Кубанское Казачество и его атаманы. – Москва: Вече, 2007. – С. 66.

⁴ Польовий Р. Кубанська Україна. – Київ, 2002. – С. 104-105.

⁵ Рудницький С. Основи землезнавства України. – Прага, 1923. – Т. 1. – С.232.

⁶ Білий Д. Кубань і Україна // Памятки України. – К., 2005. – № 3-4. – С. 9

становили переселенці з Наддніпрянщини – заробітчани та біженці в роки Першої світової війни⁷.

Незважаючи на те, що станом на 1910 рік (за даними періодичного видання “Ежегодник России”) козацтво становило 41%, а цивільне населення відповідно 59%, панівні позиції в Кубанській області займала станова категорія⁸. З одного боку, це пов’язано з історичними передумовами заселення цього регіону. З іншого, як наслідок, зазначає український громадський діяч Павло Сулятицький, в краї домінувала військова ідентичність, через що цивільне населення не було активним суб’єктом політичного життя області⁹.

Після революційних подій лютого-березня 1917 року та падіння царату, представники місцевого самоврядування, професійних, партійних й громадських організації Катеринодара ініціювали створення Громадського Виконавчого Комітету, на чолі з адвокатом Степаном Турутіним. 22 квітня було скликано Обласний З’їзд всього населення Кубанської області, в ході якого на порядок денний було винесено питання врегулювання відносин військового й цивільного елементу населення. Антагонізм цих двох станових категорій і положення про призначення адвоката Турутіна очільником комісії з козацьких справ при ГВК 17-21 квітня 1917 року призвів до проголошення Військової Ради. Метою останньої було відстоювання прав козацтва на Кубані.

Військова Рада, в свою чергу, сформувала власний уряд - “Військове правительство”, до якого ввійшли 7 урядовців з ГВК та 7 представників козацтва. Делегати від ГВК обстоювали питання отримання земств для городових та обмеження влади козаків в області. У відповідь на позицію Комітету 4 липня 1917

⁷ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 93.

⁸ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 22.

⁹ Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. – Прага, 1925. –Т.1 – С. 50.

року козаки проголосили ліквідацію останнього й передали всю владу Військовій Раді та Військовому уряду. Державний устрій Кубанської області визначався, як безстанове демократичне самоврядування¹⁰.

З огляду на переважаючу кількість українського населення Кубані та автономістські настрої козацької старшини, Кубанський уряд першим виявив ініціативу у встановленні контактів з керівництвом Центральної Ради. Історик Віктор Матвієнко відзначає, що 8 квітня 1917 року в ході Всеукраїнського національного конгресу в Києві до складу загальноукраїнського парламенту ввійшли організатор кооперативних і громадсько-просвітніх установ Кубанської області Степан Ерастов та присяжний повірений Микола Левитський¹¹. Громадський і політичний діяч Кубані Павло Сулятицький називає його: «городовик, родом з Поділля, який оселився на Кубані після закінчення Харківського університету. Працював в кооперації, брав активну участь у всіх національних українських починах на Кубані. Був розстріляний більшовиками у Катеринодарі в 1921 р. за «контрреволюційну діяльність»¹².

Навесні 1917 року в столиці області, Катеринодарі, була утворена організація українських соціалістів-революціонерів, що проводили культурно-освітні заходи, а саме, ініціювали видання українських книжок та відкриття товариства «Просвіта». Найбільш показовою акцією українських есерів Катеринодару була маніфестація під жовто-блакитними прапорами на початку березня 1917 року¹³. В цей же час кубанська інтелігенція українського походження ініціювала українізацію шкільництва, преси, громадсько-культурного життя в цілому. Українська мова почала набувати дедалі ширшого розповсюдження.

¹⁰ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 20.

¹¹ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 93.

¹² Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. – Прага, 1925. – Т.1. – С. 183.

¹³ Лагода В. Втрачена земля // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1996. – № 7/9. – С. 357.

В травні 1917 р. в Катеринодарі відбувся з'їзд кубанських педагогів. На ньому ухвалили погодитися з потребою негайного введення в Кубанському краї навчання “рідною” (українською) мовою. Кількість шкіл українських і російських мала бути пропорційна кількості людей, які послуговувалися тією чи іншою мовою. Почалося створення мережі українських початкових шкіл, було сформовано кілька середніх навчальних закладів з українською викладавкою мовою¹⁴.

Михайло Теліга згадує створення «Українського товариства середньошкільників», яке популяризувало українську ідею серед молоді. В його праці наголошувалось, що жодної різниці між козаками та городовиками не було. З літа 1917 р. в Катеринодарі почали функціонувати курси українізації для вчителів. Для цього Кубанською Радою були запрошені фахівці з українських теренів. На батьківщині Теліги – станиці Охтирській – з осені 1917 р. навчання почали проводити українською мовою, а з 1918 р. в ній була відкрита перша на Кубані українська гімназія, почала функціонувати «Просвіта». Остання забезпечувала станицю українськими книжками та пресою. Про рівень національної свідомості козаків Охтирської станиці свідчив й той факт, що присяга на вимогу «начальства» Тимчасовому уряду відбувалась під жовто-блакитним прапором.

Катеринодарські українці подарували Першому гайдамацькому куреневі копію січової ікони Покрови Богородиці¹⁵. Там же вийшла друком перша українська газета «Чорноморець» (вид-во «Ранок»), наступного, 1918 року, в Новоросійську – «Нове життя». Редактором газети «Чорноморець» був Василь Чепелянський, козак станиці Канівської. До 1917 р. він учителював у Катеринодарі, писав вірші і дописи до газети «Рада», в 1917 р. став комісаром

¹⁴ Чумаченко В. Українці Кубані: «Тернистими шляхами» через сторіччя (1792 – 1920 рр.) // Вісник Товариства української культури Кубані. – 2002. – №3(28). – С. 5.

¹⁵ Теліга М. Як я став свідомим українцем // Пам'ятки України. - К., 2005. № 3-4. – С. 96.

народної освіти. В газеті «Чорноморець» (1917, №1.11.09) Чепелянський опублікував звернення «Од комісара народної освіти на Кубані», в якому наголошувалося на необхідності рідної школи для українського населення краю¹⁶. Активізувалося українське книговидання. У 1917-18 рр. двічі виходив «Український буквар», видавалися твори Тараса Шевченка, Василя Мови (Лиманського), Миколи Вороного, Михайла Старицького, Володимира Винниченка та інших українських літераторів¹⁷.

Загалом в першій половині 1917 року спостерігається активізація українського політичного руху на Кубані: актуалізуються питання приєднання до Кубані Чорноморської губернії, а також розглядаються перспективи українсько-кубанського об'єднання. Кубанський політичний діяч Гнат Архипович Білий, учасник і свідок тих подій, виступив з полемікою щодо висвітлення їх Павлом Сулятицьким. Останній вважав резолюції з'їздів Чорноморської губернії у Новоросійську показовими щодо активності і послідовності населення у відстоюванні свого краю.

В своїй статті «Українцям з «Вістника» та їхнім однодумцям (де Крим, де Рим, а де ж-таки попова гребля?)», вміщеній у журналі «Вольное казачество – Вільне козацтво» (Білий був видавцем-редактором), він критично оцінює погляди Сулятицького і наводить наступні факти:

“18 березня 1918 року відбулося віче Новоросійських українців, на якому українців-кубанців було проголошено автохтонним, аборигенним населенням краю”. Однак, резолюція з'їзду передбачала, що її приймало не все населення Чорноморської губернії, а лише представники української громади міста. Українці в Новоросійську не становили більшості – перепис 1923 року показав їх 21%. Їх незначну кількість на віче підтверджує й та скромна вимога, яку вони поставили перед Комітетом «общественной безопасности» - допустити трьох

¹⁶ Там само. – С. 99.

¹⁷ Білий Д. Кубань і Україна // Пам'ятки України. - К., 2005. № 3-4. – С. 23.

їхніх представників. В подібних комітетах, за словами Гната Білого, було зазвичай 50-60 осіб (в Катеринодарському – 80). Отже, така мала кількість не могла бути представницькою для цілого краю¹⁸.

30 липня на з'їзді українських громадян і представників українського населення Чорноморської губернії обговорювалось питання приєднання останньої до Кубанської області. В пункті «д» резолюції З'їзду йшлося також про приєднання Чорноморської губернії до України, якщо б до неї приєдналася Кубань. За дорученням Кубанської військової Ради З'їзд відкривав Гнат Білий.

Пізніше він згадував, що з'їзд було скликано в Новоросійську з ініціативи Степана Ерастова, який там мешкав. Білого вразила мала кількість (близько 20) делегатів та “абсолютна байдужість” населення Новоросійська до цього заходу. Тексту резолюції з'їзду Білому знайти пізніше не вдалося. Він згадував, що про приєднання до українських територій дійсно йшла мова, але вирішення питання ставилося в залежність від позиції Кубані. Йшлося і про те, що українці в Чорноморській губернії не відіграли ніякої ролі, ба більше, не намагались навіть брати участі в питанні щодо вирішення долі цього краю у 1917-1920 рр.

Василь Іванис, втім, наводить факт відповіді до кубанських делегатів Івана Макаренка та Федора Щербини, представників Чорноморської губернії, щодо можливості територіальних змін лише в разі приєднання Кубанської області до українських теренів¹⁹. Однак, Білий у вищевказаній статті пише, що ні Макаренко, ні Щербина з питання приєднання до Кубані Чорноморської губернії до останньої не їздили. Отже, і відповіді отримати не могли²⁰.

¹⁸ Білий Г. Українцям з «Вістника» та їхнім однодумцям (де Крим, де Рим, а де ж-таки попова гребля?) / Г.Білий // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1939. – № 266-267. – С. 10.

¹⁹ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 24.

²⁰ Білий Г. Українцям з «Вістника» та їхнім однодумцям (де Крим, де Рим, а де ж-таки попова гребля?) / Г.Білий // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1939. № 266-267. – С. 10.

Кубанський політик Лука Бич стверджує, що в міру політичних трансформацій на українських територіях поставало питання розвитку відносин з нею Кубані. В серпні-вересні 1917 р. в Катеринодарі було скликано «цілком довірочну» нараду козаків-українців і іногородніх (порівну, приблизно 20 осіб), яку очолив кубанський політичний діяч Микола Рябовол. Обговорювалося питання приєднання Кубані до України на умовах федерації. Воно, однак, було відхилено абсолютною більшістю голосів (за винятком одного козака). Натомість на Військовій Раді було ухвалено обстоювати принцип всеросійської федерації, в якій Кубані відводилась роль окремого штату. Козацтво визнавалося державотворчим елементом і постановлено підтримувати «козацьку програму». Найбільш палкими прихильниками останньої виявилися не козаки, а іногородні²¹.

Аналізуючи цю подію і водночас полемізуючи з Павлом Сулятицьким, Лука Бич доводить, що в ній яскраво відбилися тогочасні політичні реалії Кубані. На нараді були присутні лише «свої». Рівень національної свідомості як козаків, так і іногородніх оцінювався політиком як невисокий, тому потреби в тісних політичних зв'язках з українською стороною, на його думку, широкі маси не відчували.

Нечисленні свідомі кубанці, члени Центральної Ради, за словами Бича, були представниками приватних організацій, а не населення Кубані. Продовжуючи полеміку з Сулятицьким, він стверджував, що останній не бачив різниці між етнографічною масою і нацією. «Підсвідоме почуття» не могло лягти в основу державотворення і подальшого єднання з Україною»²².

²¹ Николай Степанович Рябовол (К 17-ой годовщине со дня его смерти) (автор не указан) // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1936. – № 201-202. – С. 10-16.

²² Бич Л. Кубань у кривому дзеркалі (з приводу «Нарисів історії революції на Кубані» П.П. Сулятицького) // Кубань.- Прага, 1927. – С. 268.

Водночас нарада рекомендувала працювати в напрямку зміцнення державності Кубані. 22-24 вересня 1917 року в Катеринодарі на першій сесії Кубанської Військової Ради було ухвалено взяти курс на створення федерації Кубані, Дону й Терека. На другій сесії Ради, яку очолив на той час голова правління Чорноморсько-Кубанської залізниці Микола Рябовол, задекларовано федерацію Південно-Східного Союзу з вище вказаних територій та офіційно проголошено про входження Кубанської області до цього об'єднання.

В своїх спогадах громадський діяч Кубані Василь Іванис виокремлює значимість українського чинника на засіданні Кубанської Військової Ради. Так, в ході відкриття сесії Рябовол окремо звернувся з привітанням до кубанського козацтва українського походження. Пізніше, в момент проголошення федерації Південно-Східного Союзу, голова Ради апелював до історичного минулого запорізьких козаків, як ключового фактору об'єднання представників Кубанської, Терської та Донської областей²³.

1.2. Формування й діяльність Південно-Східного Союзу в контексті становлення державності Кубані

Революційні події 1917 року стимулювали відцентрові процеси на території колишньої Російської імперії. Російські околиці розглядали різні варіанти щодо реалізації питання існування російської державності. На Півдні Росії, на думку російського історика Зайцева, державотворчою і стабілізуючою силою в цей період виступило козацтво²⁴. Воно відновлювало на своїх землях старі форми політичного життя, створювало Народні Збори, Круги, Ради, висувало проекти крайових конституцій. Обиралися виборні (не призначувані з Петербурга) отамани, організовувалися місцеві уряди.

²³ Там само. – С. 24.

²⁴ Зайцев А.А. Третья сила в борьбе за формирование юго-восточного антибольшевистского блока (1917-1920 гг.) // Преподаватель XXI век. – Москва, 2009. – №1. – С.1.

Водночас яскраво проявились тенденції до загальнокозачого об'єднання. У червні 1917 року Донський військовий отаман Олексій Каледін провів в Новочеркаську нараду за участю Кубанського отамана Олександр Філімонова, Кіндрата Бардіжа, Терського отамана Михайла Караулова та члена Терського уряду Андрія Ткачова. Учасники наради підтримали ідею щодо співпраці козачих і горських спільнот, а також утворення загальнокозачого територіального об'єднання²⁵.

2–4 вересня 1917 року в Катеринодарі проходила 1-а конференція Донського, Кубанського і Терського козачих військ. В її резолюції йшлося про «велику і неділиму Російську федеративну демократичну республіку». На початку конференції навіть прозвучала погроза щодо утворення федеративної республіки з козачих областей, однак до остаточного тексту резолюції це положення не ввійшло через заперечень з боку донської делегації.

2-а Катеринодарська конференція козачих військ і гірських народів Кавказу з питань поточної політичної ситуації та організації державного устрою Росії, проходила 20-25 вересня 1917 року. На ній були представлені Донське, Кубанське (найчисельніша делегація – 6 осіб), Терське, Оренбурзьке, Яїцьке (Уральське), Астраханське війська, Рада Союзу козачих військ, Союз горських народів Кавказу, Кубанський обласний Горський виконавчий комітет. На конференції було висловлено довіру Тимчасовому уряду і ухвалено термінове створення союзу Південно-Східних автономних і державних областей для захисту спільних регіональних інтересів.

Спершу до новоствореного Союзу ввійшли Терське й Астраханське козачі війська. В резолюції конференції було висловлено побажання щодо приєднання суміжних територій, зокрема Чорноморської губернії. Укладення і підписання

²⁵ Губарев В.Г. (сост.). Казачий словарь-справочник. В 3-х томах. – Сан-Ансельмо, Калифорния, США, 1970. – Том 3. Рал-Ятовь. – Електронний ресурс: <http://www.cossackdom.com/enciclopedic/encyclopedia.htm>.

союзної угоди було доручено черговій конференції козачих військ, що мала відбутись 15 жовтня 1917 року у Владикавказі. До числа її делегатів (крім тих, що раніше брали участь) були включені представники вільних степових народів, корінного некозачого населення Донської, Кубанської, Терської областей, від урядів Ставропільської, Чорноморської, Астраханської губерній, сибірських козаків і киргизького (казахського) народу. Уральське військо приєдналось до конференції 31 жовтня 1917 року, яка відбувалась 19-21 жовтня 1917 року у Владикавказі.

20 жовтня 1917 року була укладена угода про утворення Південно-Східного Союзу козачих військ, горців Кавказу та вільних народів степів²⁶. До складу першого Об'єднаного уряду увійшли представники Кубані Іван Макаренко та Віанор Бардіж (старший син кубанського отаман Кіндрата Бардіж) ; з п'яťох представників гірських народів в ньому двоє – Пшемах Коцев та Айтек Наміток – були кубанськими черкесами. Головою було обрано представника Дону Василя Харламова, його старшим заступником – Івана Макаренко²⁷.

Останній був також членом Кубанського уряду в справах фінансів, шляхів і зовнішньої політики. Крім козачих військ (за винятком Оренбурзького і Уральського), до складу Союзу ввійшли: калмицький народ (разом із Астраханським військом), представники Союзу Горців Кавказу (народи Дагестану, Терського, Кубанського країв, Закатальського й Сухумського округів), степові народи Терського краю і Ставропільської губернії. З-поміж головних цілей Союзу було: якнайскоріше утворення Російської Демократичної Федеративної Республіки з визнанням членів Союзу її окремими штатами;

²⁶ *Зайцев А.А.* Третья сила в борьбе за формирование юго-восточного антибольшевистского блока (1917-1920 гг.) / А.А.Зайцев // Преподаватель XXI век. – Москва, 2009. – №1. – С.1-2.

²⁷ *Губарев В.Г.* (сост.). Казачий словарь-справочник. В 3-х томах. – Сан-Ансельмо, Калифорния, США, 1970. – Том 3. Рал-Ятовъ. – Электронный ресурс: <http://www.cossackdom.com/enciclopedic/encyclopedic.htm>.

укладення миру на основі самовизначення народів; встановлення правопорядку в країні; боротьба з анархією та контрреволюцією.

Об'єднаний уряд Союзу розпочав роботу 16 листопада 1917 року в Катеринодарі. В декларації від 28 листопада зазначалося, що він встановив відносини з народами Закавказзя, України, Криму, Бессарабії, Сибіру, пропонуючи їм приєднання до угоди. 25 листопада уряд прийняв рішення щодо делегації Гната Білого в УНР з питання скликання в Катеринодарі конференції за участю Центральної Ради, після чого невдовзі відбувся візит її представників. Пропозицію Українського Генерального секретаріату з міжнародних справ створити «однорідний соціалістичний федеративний уряд» було відхилено на засіданні об'єднаного уряду 14 грудня 1917 року. Тоді ж було заявлено про її неприйнятність для Південно-Східного Союзу.

Головним контраргументом слугував факт, що до складу Союзу входили народи, які не знали партійного розподілу: калмики, ногайці, туркмени, горці і козаки (за рідкісними винятками). Уряд запевнив українських делегатів в тому, що будь-яка інформація щодо його контрреволюційності не має конструктивного підґрунтя; військові уряди керуються постановами козацьких Кругів або Рад, які є суто демократичними. Крім дипломатичної діяльності, уряд Південно-Східного Союзу займався й проведенням акцій «дотримання порядку». Особлива роль в останніх відводилась кубанцям-пластунам, як таким, що найменш зазнали впливу більшовицької пропаганди.

5 січня 1918 року об'єднаний уряд прийняв рішення щодо переїзду до Ростова. 25 січня під головуванням Івана Макаренка відбувся фінансово-економічний з'їзд, який мав на меті зміцнити Південно-Східний Союз як

економічну одиницю. Але внаслідок наступу більшовиків Союз на той час фактично припинив існування – це був “союз урядів без народів”²⁸.

Згодом отаман Війська Донського Петро Краснов зробив спробу відродити Союз у вигляді Дон-Кавказької федерації. Уряд Денікіна з відвертою недовірою ставився до подібних проявів «областництва», вбачаючи в Союзі бажання козаків «використовувати державну смуту в інтересах чисто місцевих». Вже перед падінням влади Денікіна, 5 січня 1920 року, було скликано Верховний Круг Дону, Кубані й Терека. 11 січня він затвердив Союзну Конституцію і перебрав на себе верховну владу в об'єднаній Козацькій державі²⁹.

В цей же період на Кубані, як і на всьому Північному Кавказі, помітну роль починають відігравати корінні народи, що фігурують в тогочасній літературі під назвою «горці». Корінне населення Кубанської області, черкеси (адиги), не стояло осторонь процесів національного відродження й до 1917 року. З 1912 року в Катеринодарі функціонувало (з перервами) Черкеське благодійне товариство, до якого входили комерсанти та меценати черкеського, а також абазинського та карачаївського походження. Метою товариства було підвищення рівня освіти та культури в середовищі гірських народів.

Першим його головою був обраний відомий підприємець Лю Трахов. До складу товариства увійшли також суддя Паша-бек Султанов, завідувач Катеринодарського лісництва Касполет Улагай, історик, публіцист, засновник адигського театру Султан Довлет-Гірей, етнограф Айтек Намітоков (Наміток), педагог і просвітитель Сефербій Сіюхов. Останній разом з Ібрагимом Хідзетлем був автором черкеського (адигського) букваря, який вийшов друком у

²⁸Зайцев А.А. Третья сила в борьбе за формирование юго-восточного антибольшевистского блока (1917-1920 гг.) // Преподаватель XXI век. – Москва, 2009. – №1. – С. 2-3.

²⁹ Губарев В.Г. (сост.).Казачий словарь-справочник. В 3-х томах. – Сан-Ансельмо, Калифорния, США, 1970. – Том 3. Рал-Ятовъ. – Електронний ресурс: <http://www.cossackdom.com/enciclopedic/encyclopedia.htm>.

Катеринодарі у 1918 році. Події 1917 року перервали працю товариства, але її продовжили окремі його члени³⁰.

Політична ситуація в Росії після подій жовтня 1917 року орієнтувала провідні кола черкесів (адигів) на прагматичний шлях. Для інтелігенції домінуючим залишалось питання національного самозбереження. Аспекти класової та соціально-економічної політики виглядали для них менш значущими. Тим більше, що провідники національної ідеї походили з вищих прошарків черкеського суспільства. Політичні діячі Шарданов, Наміток, Гатагогу розраховували, що самоврядування та автономію черкеси можуть отримати шляхом співробітництва з Тимчасовим урядом.

8 березня 1917 року в Катеринодарі відбулися збори горців Кубанської області, що задекларували підтримку нової влади і готовність до співпраці з нею. Усвідомлення необхідності консолідації гірських народів Північного Кавказу з метою досягнення національної автономії призвело до наступних кроків. 1 травня 1917 року у Владикавказі відбувся I з'їзд гірських племен Північного Кавказу, який затвердив політичну програму підтримки федеративного принципу державної розбудови Росії та Конституцію Союзу об'єднаних горців³¹. Коли після Лютневої революції комісар Тимчасового уряду Кіндрат Бардіж сформував тимчасовий Кубанський обласний виконавчий комітет, 3 квітня 1917 року до його складу ввійшли черкеси Коцев і Султанов в станиці Баталпашинській на з'їзді уповноважених мусульманської інтелігенції.

В кінці березня-на початку квітня 1917 року в Новоросійську пройшов 3'їзд горської інтелігенції. На ньому було прийнято рішення про видання газети «Горская жизнь», яка мала б формувати «правильне ставлення» до адигів з боку

³⁰ Черкесские благотворители, школы и идея Сефербия Сиюхова (начало 20-го века, Кубанская область). – Электронный ресурс: <https://www.livekavkaz.ru/index.php?newsid=1340>.

³¹ *Емтыль З.Я.* Адыгская интеллигенция в событиях революционного периода 1917-1920 гг.: содержание и направленность общественно-политической активности // Кавказология / Caucasology. – Нальчик, 2017. – №2. – С. 50.

інших етногруп. Розуміючи насторожене ставлення козацької верхівки до національного самовизначення горців, черкеські громадські діячі змушені були завуальовувати свої політичні цілі. Так, на Зібранні горців Кубані наголошувалось на відсутності прагнення до будь-якого виокремлення чи автономії.

Козацькі владні кола, маючи на меті створення на Кубані бази для боротьби з Радикальними партіями (в першу чергу з більшовиками), ініціювали зближення з горцями. Останні вбачали в козацтві реальну політичну силу, на яку можна було орієнтуватись для досягнення власних цілей. 10-17 серпня 1917 року в аулі Хакуринохабль проходив з'їзд черкесів Кубанської області. На ньому виступив Султан Шахим-Гірей з доповіддю про національно-політичні завдання горців. Національна автономія горців Кубанської області і Чорноморщини мала бути реалізована через обрані на з'їзді Горський обласний Кубанський Комітет і Горську Обласну Кубанську Раду³².

З-поміж найважливіших питань виокремлювали об'єднання з козаками в союз «з метою відстоювання власних інтересів у сенсі недоторканості, землі і політичних ідеалів у майбутніх Установчих зборах»³³. Прикметно, що в середовищі черкесів єдності з цього питання не було. Зрештою, більшість учасників з'їзду висловились “за” союз з козацтвом, що, на їхню думку, могло сприяти підвищенню правового статусу черкесів.

Результатом консолідованої діяльності козаків і горців в царині захисту національних інтересів у представницьких органах влади стало рішення щодо організації міжнаціонального регіонального об'єднання – Південно-Східного Союзу козачих військ, горців Кавказу та вільних народів степів. Його створення було урочисто проголошено 20 жовтня 1917 року у Владикавказі, але в зв'язку з

³² Султан Шахим Гірей (К десятилетію со дня его смерти) (автор не вказаний). Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1931. – № 93. – С.10.

³³ Там само. – С. 52-53.

приходом до влади більшовиків Союз так і не розпочав роботу. В черкеському середовищі залишались (хоч і в меншості) противники союзу з козаками.

Одним з таких був Айтек Намітоков. Він та його однодумці вбачали серйозні протиріччя між козаками та іногородніми, які можуть перейти у відкрите протистояння. Горці не мали приводу для конфліктів з іногородніми, тому що останні на їхні землі не претендували. Крім того, черкеси не мешкали на Кубані компактною масою, а були «розкидані» між поселеннями козаків та іногородніх, що створювало для них вкрай не вигідне становище в разі виникнення збройного протистояння. Разом з тим прибічників єднання горців з іногородніми на з'їзді не виявилось.

Прихід до влади більшовиків ускладнював поточну ситуацію. Лідери козацтва, намагаючись отримати союзників в боротьбі за створення козацької республіки та в протистоянні з більшовиками, допустили до складу Кубанської Законодавчої Ради 9 горців, 6 з яких були черкесами: Султана Шахим-Гірея, Батира Малахова, Касполета Улагая, Гаміда Трахова, Султана Крим-Гірея, Крим-Гірея Шеретлукова. Постановою Крайової Законодавчої Ради і Кубанського уряду черкеси були зрівняні у правах із козаками³⁴.

Особливу активність щодо співпраці з кубанськими урядовими колами виявили Шахим-Гірей, Наміток, Гатагогу, коли Кубанська крайова Рада 8 січня 1918 року проголосила Кубань самостійною республікою, що входить до складу Росії на федеративних основах. На допомогу військам Крайового уряду ними була проголошена мобілізація в добровольчі загони для боротьби з більшовиками і захисту національної автономії. В результаті був сформований кінний полк.

Шахим-Гірей та Гатагогу в Законодавчій Раді обстоювали справедливе вирішення земельного питання у краї з врахуванням інтересів всіх груп населення, як етнічних, так і станових. На захист іногородніх, які згідно нових

³⁴ Там само. – С. 54.

кубанських законів, не мали жодних прав на землю, виступили виключно депутати-горці, становище яких було набагато кращим в новому державному утворенні. Але їхні пропозиції були піддані обструкції з боку козачих депутатів, які жодним чином поступались власними привілеями. Ця непоступливість стала головною з причин підтримки більшовиків широкими масами іногородніх³⁵.

7 жовтня 1917 року Кубанська Військова Рада проголосила себе Крайовою і сформувала парламент – Законодавчу Раду. Кубанська область була реорганізована в нову територіальну одиницю – Кубанський край. Всі ці зміни було внесено до проголошеної 7 жовтня конституції Кубанського краю. Новостворений уряд очолив представник української соціал-революційної течії Лука Бич³⁶.

Цивільне населення Кубанського краю, в свою чергу, сформували Крайовий З'їзд іногородніх, що не визнавав легітимність козацького уряду. Лука Бич та делегат від Кубанського краю на Всеросійських установчих зборах, Кіндрат Бардіж, шукали шляхів порозуміння з городовими та іногородніми³⁷. Втім, після звістки про державний переворот 25 жовтня 1917 року в Петрограді питання відійшло на другорядні позиції і залишилось невирішеним. Внутрішньополітична обстановка на Кубані Радикалізувалася у листопаді й через посилення більшовицької орієнтації серед демобілізованих козаків та дезертирів з фронтів³⁸.

Отже, наприкінці Першої світової війни на уламках Російської імперії, в тому числі й на Кубані, розпочались процеси автономізації з тенденціями до повного усамостворення. Вони мали кілька основних напрямків. По-перше,

³⁵ Там само. – С. 55-56.

³⁶ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 94.

³⁷ Пам'яті К.Л. Бардіжа та його синів // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1936. – №195. – С. 10-15.

³⁸ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 26.

спостерігалось виразне домінування козацької ідентичності. Вона мала становий характер і яскраво виявилась у протиставленні козаків іногороднім. По-друге, це пошук шляхів до встановлення стратегічного партнерства з представниками гірських народів-мусульман (переважно черкесами). Всередині козацтва також були наявні протистояння між українцями-чорноморцями і росіянами-лінійцями. Втім, в кубанському суспільстві переважала ідея утворення федерації земель козачих військ Півдня Росії (Кубань, Дон, Терек) та горців Північного Кавказу.

РОЗДІЛ 2. ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ КУБАНИ З УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ УРЯДАМИ

2.1. Делегація Миколи Галагана на Кубань

Після проголошення УНР 7 листопада 1917 року в статусі автономної області Російської республіки, актуалізувалось питання створення загальноросійського федерального уряду, до якого мали входити й території Північного Причорномор'я, зокрема Кубанський край. Ситуацію ускладнював факт існування Південно-Східного Союзу, тому з метою переговорів та укладення відповідного договору з останнім від Генерального Секретаріату було споряджено делегацію. З ініціативи урядовця Центральної Ради Михайла Ткаченка українське представництво очолив громадсько-політичний діяч УНР, соціал-демократ, Микола Галаган.

Призначення саме його кандидатури, зазначає у своїх спогадах дипломат, мало свої передумови з боку українського уряду. По-перше, Галаган посилався на свій поважний досвід у вирішенні справ політичного та військового характеру. По-друге, з наявних в офіційному Києві дипломатів станом на листопад-грудень 1917 року лише він був офіційно уповноваженим для підписання договорів. Зрештою, в ході особистої розмови Галагана з Михайлом Ткаченком найважливішим завданням делегації декларувалось неофіційне встановлення контактів з автономними урядами державних утворів колишньої Російської імперії, зокрема, Кубанню, для створення консолідованого осередку опору більшовицькому централізму³⁹.

Втім можна припустити, що на той час Галаган не мав достатнього досвіду в дипломатичній царині. Так, професор Віктор Доманицький відзначає, що він

³⁹ *Галаган М.* З моїх споминів. Ч. 3 : (ІІІ Військовий з'їзд – делегація на Кубань – більшовицька навала – прихід Німців – дипломатична місія в Румунії) / М. Галаган. – Львів : Червона Калина, 1930. – С. 68.

був випускником природничого відділу фізико-математичного факультету Київського Університету Св. Володимира (1909 р.). Після закінчення університету працював в одному з київських банків, у Скарбовій палаті Чернігова, а пізніше спеціалізувався «в царині луківництва і культури багниць» при державному інспекторі сільського господарства в Чернігові, тобто в аграрній сфері. В 1914-1917 рр. перебував на службі в армії (спочатку російській, потім українській); з кінця жовтня 1917р. був членом Української Центральної Ради⁴⁰.

До складу делегації також ввійшов представник соціал-революційної течії дорадчий Євген Онацький. Участь в цій делегації поклала початок його дипломатичній діяльності, відзначає історик Любомир Винар. Випускник історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира (1917 р.), представник Центральної Ради від Чернігівщини і член президії Малої Ради, він був запрошений на посаду секретаря Центральної Ради особисто Михайлом Грушевським⁴¹.

Представники панівних в УНР політичних партій, соціал-революційної та соціал-демократичної, на думку голови Центральної Ради Михайла Грушевського, мали якнайповніше репрезентувати погляди владної верхівки офіційного Києва серед урядів Південно-Східного Союзу. Незадовго до виїзду делегацію доповнили охоронним ескортом в складі 6 українських моряків. 6 грудня 1917 року Галаган отримав вірчі документи від генерального Секретаря з міжнаціональних справ Олександра Шульгина і того ж дня українське представництво вирушило з Києва.

⁴⁰ Доманицький В. 60-літній ювілей д-ра М. Галагана // Збруч. – 1942. – 23 жовтня / Електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/72231>

⁴¹ Винар Л. Євген Онацький — чесність з нацією (1894—1979) // Український історик. – 1980. – № 01-04. – С. 155-156.

За збігом обставин з Києва українська делегація вирушила разом з послами від Області війська Донського в УНР осавулом Шапкиним та його радником⁴². Враховуючи той факт, що дипломати не знали точного місцезнаходження представників Південно-Східного Союзу, в ході поїздки було ухвалено український маршрут до Катеринодару. В разі відсутності там урядів федерації, осавул Шапкин зобов'язувався повідомити Союз про приїзд українських дипломатів з Новочеркаська, куди прямувала донська делегація⁴³.

10 грудня 1917 року українське представництво прибуло до Катеринодару, де на той час союзних урядів не було. З огляду на те, що в місті перебував лише голова Кубанського крайового уряду Лука Бич, Галаган відвідав останнього в неофіційному форматі. Характеризуючи Бича, як людину проукраїнських поглядів, дипломат відзначив зацікавленість урядовця в українському політичному житті та спільні для обох сторін антибільшовицькі погляди.

На Кубані, втім, відношення до радянської влади було більш радикальним, адже козаки вбачали загарбницькі тенденції в політиці останньої. Виходячи з цього, виникали значні труднощі для досягнення основної мети делегації – підписання договору про створення загальноросійського федерального уряду. Крім того, Бич акцентував увагу на конфлікті козацького та цивільного станів, що Галаган розцінив вкрай важливим елементом для розуміння політичної обстановки в краї. Самостійницькі ідеї, за словами Бича, були слабо вираженими серед населення Кубані через відсутність єдиної громадсько-політичної позиції. Це, в свою чергу, виключало можливе об'єднання з УНР на поточному етапі.

11 грудня 1917 року українська делегація прибула на аудієнцію до Головного отамана Кубанського козачого війська Олександра Філімонова, в ході

⁴² Колесник В.Ф., Мараєв В.Р. Створення дипломатичного представництва Війська Донського в Україні (1917 – 1919 рр.) // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 72. – С. 104.

⁴³ Галаган М. З моїх споминів. Ч. 3 : (III Військовий з'їзд – делегація на Кубань – більшовицька навала – прихід Німців – дипломатична місія в Румунії) / М. Галаган. – Львів : Червона Калина, 1930. – С. 73.

якої Галаган мав на меті порушити питання щодо кубанського політичного спрямування. Втім, отаман не дав жодних офіційних коментарів з даного питання, пославшись на більшу компетентність Кубанського крайового уряду в політичній царині. Така позиція Філімонова була показовою: вона проілюструвала низьку інтегрованість у політичне життя військових, незважаючи на панівні позиції останніх на Кубанщині. З огляду на це, представники делегації розраховували більш комплексно оцінити політичну ситуацію в краї на засіданні Кубанської Крайової Ради козачого й іногороднього населення 11 грудня.

Безпосередньо перед засіданням Кубанської Крайової Ради українські делегати побіжно зустрілись з головою Ради Рябоволом та урядовцем Макаренком. Останній пообіцяв зі свого боку сприяння українському представництву щодо організації аудієнції з іншими урядами Південно-Східного Союзу. В ході засідання Крайової Ради Галаган особливо відзначив прихильність до української делегації з боку представників козацького старшинства Федора Щербини та черкеського населення Кубанського краю Султана-Шахим-Гірея. Українська мова на Кубані, за словами Галагана, була розмовною серед козацтва, російська ж – офіційна, з огляду на те, що її розуміли і чорноморці, і “лінійці”.

Загалом в ході кількох засідань протягом наступних днів з’ясувалось, що більшовицькі настрої в краї зросли, особливо серед козаків-“фронтовиків”. Таким чином, складалась досить неоднозначна ситуація. Одна частина кубанського населення виявляла готовність для створення загальноросійського федеративного уряду, втім, з неможливістю реалізації в подальшому українського самостійницького проекту. Інша частина – старшинство – притримувалась Радикальної антибільшовицької позиції, що суттєво ускладнювало досягнення поставленої перед делегацією мети. У своєму виступі

на одному із засідань дорадчий Євген Онацький, недоречно, за словами Галагана, окреслив поточний стан справ, як “контрреволюцію справа і зліва”⁴⁴.

Заява Онацького на засіданні, у свою чергу, Радикалізувала конфлікти як між військовими та цивільними кубанцями, так і серед козаків. З метою замирення сторін голова Рябовол ініціював парад після закриття сесії. Галаган з особливою увагою відзначає промову генерала Петра Кокунька українською мовою, який обстоював позиції козацької єдності, апелюючи до звичаїв та традицій запорізьких предків⁴⁵.

Після останнього засідання Кубанської Крайової Ради, Галаган мав зустрічі з окремими урядовцями Південно-Східного Союзу за посередництва Івана Макаренка, які, втім, через незначний склад їх делегацій, не дали плідних результатів. Натомість особиста розмова з Макаренком, котрого Галаган характеризує, як речника в переговорах, дала дипломатові розуміння поглядів більшості кубанського населення щодо двох питань: значення Південно-Східного Союзу в політичному житті Кубанського краю та можливих перспектив розвитку українсько-кубанських взаємин в царині адміністративно-територіального поділу.

Так, Іван Макаренко наголосив, що створення Союзу було стратегічним кроком з метою протистояння централістським амбіціям з боку Російської республіки шляхом федеративного об’єднання самовладних державних утворів. Питання українсько-кубанських взаємин було більш неоднозначним. З одного боку, неможливість приєднання Кубані до УНР на федеративних засадах обумовлювалась фактом членства першої в Південно-Східному Союзі. З іншого,

⁴⁴ Назаренко І. Кубань як партнер українських урядів / Іван Назаренко // Балкансько-чорноморський вектор зовнішньополітичної діяльності українських урядів 1917–1921 рр. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра історії / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2018. – С. 68-90.

⁴⁵ Петр Иванович Кокунько (К его восьмидесятилетию) // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1936. – №82. – С. 6-7.

внутрішньополітична позиція кубанців не допускала варіанту входження цього регіону до УНР в складі області чи губернії. Натомість найбільш оптимальний варіант українсько-кубанського співіснування Макаренко вбачав у створенні конфедерації української та кубанської держав в разі виходу останньої з Південно-Східного Союзу.

Окремо Галаган відзначає неформальну бесіду з американським дипломатом в Кубанському краї. Український представник відзначає категоричність поглядів делегата від США щодо спрямованості УНР в бік країн Четверного Союзу. Зі слів останнього, Галаган отримав поРаді притримуватись сторони Антанти, при цьому, протистояти більшовицькій політиці. В разі створення осередку опору в УНР Центральним державам, американський посланець гарантував від імені уряду США регулярне постачання військового спорядження українській армії. Досить побіжно Галаган згадує зустріч з головою Крайової Ради Миколою Рябоволом. Останній, за спогадами українського дипломата, був добре ознайомлений зі справами в політичній царині УНР і в своїй позиції притримувався аналогічних до Бича поглядів⁴⁶.

Найбільш конкретну позицію в царині нагальних для делегації Галагана питань висловив чорноморський козак, член Кубанської Крайової Ради Кузьма Безкровний. Відомий в українських владних колах, як колишній учасник Революційної Української Партії та активний поборник ідей самостійництва, Безкровний під час свого візиту до Галагана висловився за приєднання Кубанського краю до УНР. Реалізацію цього кроку урядовець вбачав у тривалій ідеологічній роботі українських громадсько-культурних діячів з офіційного Києва серед кубанського населення.

⁴⁶ *Назаренко І.* Кубань як партнер українських урядів / Іван Назаренко // Балкансько-чорноморський вектор зовнішньополітичної діяльності українських урядів 1917–1921 рр. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра історії / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2018. – С. 68-90.

На останній нараді з Макаренком стало відомо, що представники Донського та Терського урядів не приїдуть до Катеринодару. З огляду на це, 14 грудня 1917 року українське представництво на чолі з Галаганом вирушило до Новочеркаська. Донський та Терський уряди, втім, зволікали з остаточним рішенням від імені Південно-Східного Союзу. З початком наступу більшовицьких військ в першій половині грудня та оголошенням радянською владою уряду Центральної Ради поза законом, питання створення загальноросійського федерального уряду відійшло на другорядні позиції. 20 грудня делегація на чолі з Галаганом прибула до офіційного Києва, владні кола в якому взяли курс на зовнішньополітичні контакти з державами Четверного союзу⁴⁷.

Кубанський політичний діяч Лука Бич відзначав, що станом на червень 1917 року політичне приєднання Кубані до України було неможливе, оскільки останньої як політичного тіла не існувало. Українська Центральна Рада до видання I Універсалу 10 червня 1917 р. відігравала роль національно-культурного центру. Після II Універсалу з 3 липня 1917 р. Центральна Рада перетворюється на Парламент; разом з тим утворюється Генеральний Секретаріат як орган Тимчасового уряду. Територіальні межі Секретаріату окреслювались Київською, Волинською, Подільською, Полтавською та Чернігівською (без 4-ох повітів) губерніями. З III Універсалом 7 листопада 1917 р. була проголошена Українська Народна Республіка в складі Російської Федерації з приєднанням до її території Харківщини, Херсонщини і Таврії (без Криму).

Отже, в період української автономії приєднання Кубані фактично означало б входження однієї частини Росії до іншої. Це питання Центральною Радою не висувалось на порядок денний, оскільки Тимчасовий Уряд не дозволяв включити

⁴⁷ Коваль Р. Нариси з історії Кубані. – К.: “Фоліант”, 2004. – С 33-38.

до українських теренів навіть Харківщину, Херсонщину і Таврію. В третій період, коли Центральна Рада сама визначала форму державності і власні повноваження, вона визнавала за собою лише тимчасову суверенну владу до утворення федерального уряду⁴⁸.

Тому, зазначає історик Павло Христюк, після проголошення III Універсалу 7 листопада 1917 р. Кубань не входила до складу українських теренів. Він пояснював це особливим характером революції і автономних змагань на Кубані. III Універсал завершувався закликом "...стати до боротьби з безладдям і руїнництвом та будівництва нових державних форм, що забезпечать майбутнє знеможеній Республіці Росії"⁴⁹.

Згідно з директивою Центральної Ради, Генеральний Секретаріат звернувся до уряду Леніна та місцевих урядів з пропозицією утворення єдиного російського уряду і направлення з цією метою своїх представників до Києва. У відозві українського уряду до населення від 13 грудня 1918 р. повідомлялось, що саме в той час до Києва прибула делегація козаків від Південно-Східного Союзу та від Кубанського Уряду для перемовин щодо створення Центрального Уряду. З ними відбулась зустріч, після якої були надіслані ноти до інших місцевих урядів⁵⁰. Лука Бич пізніше згадував, що представники Кубанського Уряду не були схильними до утворення спільного уряду з "московськими більшовиками". Тільки після видання IV Універсалу, коли було проголошено повну самостійність, могло йтися про об'єднання в формі автономії або федерації⁵¹.

Проте Універсал було проголошено 9 січня 1918 р., а 25 січня Центральна Рада і Секретаріат вимушені були залишити Київ. Втім ще раніше, в грудні 1917

⁴⁸ Бич Л. Кубань у кривому дзеркалі (з приводу «Нарисів історії революції на Кубані» П.П. Сулятицького) // Кубань. – Прага, 1927. – С. 266.

⁴⁹ Христюк П. Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції: 1917-1920. У 4 т.; Укр. соціол. ін-т – Відень, 1921. – Т. 2. – С. 95.

⁵⁰ Там само. – С. 80-82.

⁵¹ Бич Л. Кубань у кривому дзеркалі (з приводу «Нарисів історії революції на Кубані» П.П. Сулятицького) // Кубань. – Прага, 1927. – С. 255.

р. – на початку січня 1918 р., українсько-кубанські зв'язки були порушені через наступ більшовиків. Перешкодою була й територіальна віддаленість цих географічних одиниць. Бич констатує спад зацікавлення української сторони в справах Кубані, про що свідчила відсутність офіційних згадок про означений край в цей період⁵².

На початку 1918 року в державних утвореннях Південно-Східного Союзу актуалізувалось значення українського чинника. 4 січня на загальних зборах представників політичних, національних, громадських та політичних організацій в Новоросійську було ухвалено резолюцію. У пункті «а» було висловлено прохання до Української Центральної Ради щодо приєднання і включення краю (Чорноморської губернії) в УНР. Пункт «в» містив прохання до Кубанської Законодавчої Ради і висловлював побажання Військовому Урядові (за прикладом Чорноморської губернії), про актуалізацію питання приєднання до УНР і стосовно Кубані

Член управи Кубанської Української Національної Ради Павло Сулятицький наводить текст резолюції в своїй праці «Нариси історії революції на Кубані», звідки згодом її було передруковано зі скороченнями Василем Іванисом⁵³. Полемізуючи з Сулятицьким у вищевказаній статті, член Кубанської Військової Ради Гнат Білий пише, що ці збори (віче) відбувались в «Народному Домі» Новоросійська в той час, коли там «кріпко засіли» більшовики. На зборах були представлені 29 антибільшовицьких організацій. 6 січня 1918 року Новоросійський революційний комітет проголосив війну Кубанському урядові⁵⁴.

⁵² Там само. – С. 267.

⁵³ *Kolańczuk A. Sulatycki Pawel / A. Kolańczuk // Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym II RP. – Wyd. II. – Przemyśl, 2019. – S. 256.*

⁵⁴ *Білий Г. Українцям з «Вістника» та їхнім однодумцям (де Крим, де Рим, а де ж-таки попова гребля?) / Г.Білий // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1939. № 266-267. – С. 10-11.*

Отже резолюція, ухвалена зборами, фактично була недійсною. Вона, стверджує Білий, свідчила про “відчайдушний” настрій 29 зареєстрованих організацій. Про це свідчили і їхні списки: лише три з них були українськими – Чорноморське українське товариство «Просвіта», Українська партія Соціалістів-революціонерів і Чорноморська Українська Рада. Далі за списком йшли 16 професійних організацій та установ, партійні і національні організації (вірменські, грузинські, чехословацькі, єврейські, естонські, чисто великоруські - 4). Гнат Білий зазначає, що визнання української державності єврейськими, а тим більше представниками «великодержавної» нації – «це, певно, одиничний в світі випадок». Резолюція викликала захоплення у Сулятицького, Білого ж «охолодив» пункт «г» резолюції, в якому декларувалось прохання до Генерального Секретаріату УНР «не відмовити в допомозі і підтримці» і надати потрібну фінансову і матеріальну допомогу⁵⁵.

Унеможлилював входження Чорноморської губернії до складу УНР на поточному етапі й наступ 39 бойової дивізії турецьких військ на території Північного Кавказу⁵⁶. 25 січня 1918 року в Катеринодарі з ініціативи Кубанської Законодавчої Ради було сформовано новий Крайовий Уряд, який очолив Лука Бич. Василь Іванис відзначає, що найбільшим здобутком нового уряду був факт примирення козацтва з іногородніми. Так, лави урядовців становили: 5 представників від кубанського козацтва, 5 іногородніх та 1 делегат від горців. 28 січня Кубанський Крайовий Уряд виступив з декларацією в Законодавчій Раді, а 16 лютого було проголошено самостійну Кубанську Народну Республіку⁵⁷.

З активізацією більшовицького наступу в другій половині січня Кубанська Народна Республіка фактично опинилась в оточенні радянських військ. З огляду

⁵⁵ Там само. – С. 11.

⁵⁶ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 31.

⁵⁷ Там само. – С. 28.

на це 28 лютого військовий отаман, члени Законодавчої Ради, Кубанського крайового уряду та інші органи виконавчої влади виїхали з Катеринодара. 30 березня 1918 року в Новодмитрівській станиці кубанське представництво уклали союзний договір з головнокомандувачем Добровольчої армії генералом Корніловим, за яким під юрисдикцію останнього переходили збройні формування КНР⁵⁸.

2.2. Візит делегації Законодавчої Ради до Києва

Наприкінці квітня 1918 р., напередодні державного перевороту і приходу до влади Павла Скоропадського, до Києва прибув секретар Кубанської Ради осавул Козловський. Він звернувся до керуючого Міністерством Закордонних Справ із наступною заявою. На засіданні Кубанської Крайової Ради (сесії відбувалися 9-21 грудня 1917 р.), де були присутні близько 500 делегатів від козаків і горців та майже 200 представників з фронту, на порядок денний висувалось питання про ставлення до перемир'я, яке мала укласти Рада Народних Комісарів із Почвірним союзом у Брест-Литовську.

Рада Народних Комісарів, як вища влада автономного краю, заявила лише про свій намір направити представника на Всеросійські Установчі Збори, а також про невизнання миру, що має бути укладений, і влади народних комісарів. З останньою буде продовжуватись “нещадна боротьба”, яку ведуть Кубанський Уряд, козаки і горці з 20 грудня 1917 р. Оскільки найближчим часом передбачалось проведення переговорів між УНР та Росією (а в дійсності з урядом Леніна), Козловський офіційно заявив, що останній не має права знову вести переговори від імені Кубані⁵⁹.

Після загибелі генерала Корнілова серед кубанських військових в лавах Добровольчої армії розпочались повстання і уряд КНР опинився перед складним

⁵⁸ Там само. – С. 35.

⁵⁹ Кубанщина до мирових переговорів // Народня воля. – 1918. – № 64 (27 квітня). – С. 4.

вибором союзницької сторони. Кубанські владні кола схилились до кооперації з Українською Державою Павла Скоропадського. По-перше, це спрямування обумовлювали контакти в минулому, зокрема, діяльність кооперативних організацій і громадсько-просвітніх установ під проводом Степана Ерастова⁶⁰. По-друге, пояснює історик Віктор Матвієнко, в березні 1918 року Генеральний Секретаріат ініціював спорядження в КНР консула Прокопа Понятенка з представницькими функціями. Зрештою, проукраїнську орієнтацію обстоювали й україномовні козаки-кубанці, які становили 80% війська⁶¹. Член Кубанської Ради Василь Іванис вбачав в такому об'єднанні перспективу створення могутнього державного організму, що мав найбільше шансів на визволення⁶².

Прикметно зазначає дослідник історії Визвольної боротьби українського народу першої половини ХХ століття Роман Коваль, що популяризації особистості Павла Скоропадського серед козацтва Кубані сприяв й фактор його походження з гетьманського роду. Козацький рух почав поширюватись на українських теренах з березня 1917 р. З 3-го по 6-те жовтня (за старим стилем) 1917 р. в Чигирині відбувся Всеукраїнський З'їзд Вільного козацтва, на який прибуло понад 200 представників від 60 тисяч організацій з Київської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської, Херсонської та Кубанської областей.

На З'їзді було виправлено статут Вільного козацтва, опрацьований Генеральним військовим комітетом, та вибрано Генеральну Раду з 12 членів. На чолі її став отаман, командир 1-го українського корпусу генерал Павло Скоропадський. Його заступником, наказним отаманом, було обрано осавула Кубанського війська Івана Полтавця-Остряницю. Делегатом з'їзду був Кіндрат

⁶⁰ Там само. – С. 43.

⁶¹ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 97.

⁶² Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 43.

Бардіж. Повернувшись на Кубань разом з сотником Віанором та хорунжим Миколою (синами) та виконуючи рішення з'їзду, він розпочав формування на Кубані відділів Вільного козацтва. 12 жовтня 1917 р. козаки висували кандидатуру Бардіжа на посаду військового отамана, але через непорозуміння між чорноморцями було обрано лінійця проросійського напрямку Олександра Філімонова⁶³.

Для ведення успішної боротьби з більшовиками Добровольча армії потребувала людських і матеріальних ресурсів, оскільки з Дону їх надходило замало. Зброю і військове спорядження могла дати українська сторона. Однак незалежність останньої керівництво Добровольчої Армії розцінювало як зрадництво. Крім того, в Україні були німці, контактів з якими не можна було б уникнути. Генерали Добровольчої армії були вірними союзникам і бачили в найближчій перспективі відродження східного антинімецького фронту. З огляду на це для встановлення відносин з Українською Державою було вирішено використати кубанську сторону.

15 травня 1918 р. в станиці Мечетинській на Дону відбулась нарада генералів Алексеєва, Денікіна, Романовського, Маркова, Богаєвського з Кубанським Урядом, Радою і командним складом. На нараді виступив Верховний Головнокомандуючий Добровольчої армії генерал Алексеєв. Він заявив, що йому відомо про наявність серед кубанців «українофільських течій», але в самій Українській Державі вони досить слабкі. Алексеєв виступив й проти самостійності Донщини у відповідь на доповідь представника кубанського козацтва Петра Макаренка про її державне будівництво.

⁶³ Коваль Р. Нариси з історії Кубані. – К.: «Фоліант», 2004. – С. 51.

За словами Павла Сулятицького, Алексєєв не втримався від прямої погрози, що викликало досить різку реакцію в президента Кубанської Законодавчої Ради Миколи Рябовола. Завершив генерал свою доповідь у примирливому тоні, відзначивши, що Рада і Уряд – політики, від яких чекають відповідних розважливих кроків. В своїй резолюції, прийнятій на нараді в Мечетинській, Законодавча Рада визначила, зокрема, наступне: для успішної боротьби з анархією і встановлення загальних відносин з Україною і Німеччиною необхідне повне єднання з Доном та іншими південними краями.

15 травня 1918 року Кубанська Законодавча Рада ухвалила резолюцію, в якій декларувалось спорядження до офіційного Києва делегації з метою заручення військовою підтримкою проти більшовицької армії. Головою делегації було призначено Миколу Рябовола. Також до складу кубанського представництва ввійшли: голова комітету горців Султан-Шахим-Гірей, урядовці Кузьма Безкровний та Петро Каплін, «ура-козак» Григорій Омельченко та міністр земельних справ КНР Дмитро Скобцов.

Прикметно відзначає Василь Іванис про розбіжності в поглядах козацької старшини. Так, в ході спорядження делегації активізувались представники білого руху при кабінеті Філімонова – урядовці Каплін, Омельченко та Скобцов були активними поборниками проросійської орієнтації кубанського уряду. В свою чергу український дипломат Дмитро Дорошенко, як і Рябовол та Безкровний, вважав Омельченка відданим українським патріотом⁶⁴.

28 травня 1918 року кубанське представництво прибуло до Києва. За кілька днів делегацію особисто прийняв Гетьман Павло Скоропадський. 3 червня в гетьманському палаці відбувся урочистий сніданок, на якому були присутні: радник німецького посольства Берхем, Голова Ради Міністрів Федір Лизогуб, військовий міністр Олександр Рогоза, Міністр Закордонних справ

⁶⁴ *Іванис В.* Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 46.

Дмитро Дорошенко, представники сердюцької дивізії, начальник штабу Гетьмана генерал Володислав Дашкевич-Горбацький, товариш міністра закордонних справ Олександр Платов, члени Гетьманського штабу. Гетьман виступив із вітальною промовою, в якій наголосив на спільності шляху Кубані й Української Держави.

Представник кубанської делегації Рябовол відповів українською мовою, вітаючи Гетьмана від себе особисто і всього кубанського населення. Він висловив впевненість, що Кубань завжди житиме “в цілковитім єднанні з Україною”. Міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко виступив із промовою, в якій висвітлив історичні українсько-кубанські зв’язки, наголосивши на необхідності міцного союзу між ними. Султан-Шахим-Гірей виступив від імені горців Кавказу, які, за його словами, ще “в часи Богдана Хмельницького приходили в Україну для боротьби зі спільним ворогом”.

В ході урочистостей між міністром закордонних справ Української держави і українськими представниками кубанської делегації встановилось “потаємне порозуміння” у справі приєднання Кубані до України”, відзначав Василь Іванис. Ситуація кубанців, втім, ускладнювалась залежністю від донців, які були проти безпосереднього українсько-кубанського об’єднання, обстоюючи ідею Дон-Кавказького Союзу. Один з членів делегації-великоросів попередив донського представника генерала Олександра Черячукіна про “відверто українофільську” політику голови делегації Миколи Рябовола, про сполучення з через Ростов і Керченську протоку. Про це було повідомлено Кубанський Уряд, який надіслав відповідну інструкцію “не заходити так далеко” в перемовинах з Україною”, а в першу чергу домовитись щодо допомоги зброєю⁶⁵.

Крім делегації Законодавчої Ради, до Києва прибула делегація Кубанської Української Національної Ради. Українські представники краю розуміли, що

⁶⁵ *Дорошенко Д.* Історія України. – Т. 2. Українська гетьманська Держава. – Ужгород, 1930. – С. 195-199.

повернення Добровольчої армії посилить антагонізм між українцями і росіянами, зміцнить «ура-козацьку» течію і пригальмує подальший розвиток національної свідомості місцевого українства. Населення Кубані розцінювало Українську Державу як союзника в боротьбі за визволення від більшовиків. Делегацію очолював присяжний повірений Левицький, який до приходу більшовиків був особистим секретарем голови Уряду Луки Бича. Останній виступав цілковито незалежно від делегації Законодавчої Ради; йому також було обіцяно в наданні допомоги Кубані⁶⁶.

В цей період на Кубані велась агітація за приєднання до Української Держави. Її морально і матеріально підтримувало Міністерство закордонних справ, очолюване Дмитром Дорошенком. Зокрема, кошти на видання українських часописів на Кубані асигнувалися через Ерастова, який приїздив до Києва. Генеральним консулом на Кубань був направлений Прокіп Понятенко, який мав досить впливові зв'язки у політичних колах краю⁶⁷. В посвідченні від МЗС Української Держави, датованому 25 липня 1918 р., йому доручалось ознайомитись зі становищем громадян Української Держави в Кубанській і Донській областях і з'ясувати з представниками місцевої влади потребу в організації консульств⁶⁸.

Павло Сулятицький, оцінюючи візит делегації Законодавчої Ради до Києва, зазначає, що урядові українські кола були «зле поінформовані» щодо кубанських справ і можливих взаємовідносин Кубані з українською стороною, уявляючи їх собі зовсім невірно. Відповідна інформація з боку кубанців розвіяла помилкові уявлення українського політикуму (зокрема, ідеї направити генерал-губернатора,

⁶⁶ *Сулятицький П.* Нариси з історії революції на Кубані. – Прага, 1925. –Т.1 — С. 183.

⁶⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). – К. : Темпора, 2007. – С. 293.

⁶⁸ *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924рр.): документи і матеріали / упоряд. док: Андрієвська Л.В. та ін.; редкол.: К.І. Грищенко (голова) та ін. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – С. 238.*

погляд на Кубань як частину Української Держави). Делегати Кубані наполягали на федеративному зв'язку. Кардинальних розходжень стосовно майбутніх форм українсько-кубанського співіснування не було, тому, не вимагаючи ніяких гарантій, Український Уряд надав допомогу кубанцям зброєю і обіцяв також військову підтримку (десант на Тамань). Представники лінійців, Каплін та Скобцов, – противники спілки Кубані з Україною, поспішили повернутись на Дон, де розгорнули агітацію за союз з Добровольчою Армією⁶⁹.

Уряд Української Держави, за свідченням міністра Закордонних справ Дмитра Дорошенка, розцінював українсько-кубанське співіснування в статусі або автономного краю, або на федеративних засадах. Втім, зазначає історик Віктор Матвієнко, в особливій директиві від Законодавчої Ради до Рябовола йшлося про ігнорування територіальних питань в ході українсько-кубанських переговорів⁷⁰. Українська сторона, згадує Дорошенко, була зацікавлена у звільненні столиці КНР, адже це відкривало широкі перспективи для реалізації територіальних амбіцій уряду Скоропадського щодо Кубані⁷¹.

Результат переговорів був позитивним: наприкінці червня 1918 року на підтримку кубанських збройних формувань вирушив ешелон з військовим спорядженням: 9700 гвинтівок, 5 млн. патронів і 50 тис. снарядів для 3-дюймових гармат⁷². З метою попередження наступу загонів Добровольчої армії під проводом генерала Алексеєва в напрямку Катеринодара (з метою його захоплення і в подальшому вірогідного прилучення Кубані до Української Держави), Гетьманський уряд ініціював передислокацію дивізії генерала

⁶⁹ Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. – Прага, 1925. – Т.1. – С. 182.

⁷⁰ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 99.

⁷¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). – К.: Темпора, 2007. – С. 295.

⁷² ЦДАВО. – Ф. 1077. – Оп.1. – Спр. 46. – Арк. 31.

Олександра Натієва в складі 15.000 військових на Тамань з подальшим десантом на узбережжя КНР.

На проведення операції погодилися союзниця для Гетьманату сторона – німецька. Втім, на заваді реалізації цього тактичного маневру став саботаж в колі вищих військових чинів Військового міністерства Української Держави⁷³. Генерал Алексєєв форсував похід, захопив Катеринодар, просуваючись далі в напрямку Новоросійська. Німецька сторона констатувала неможливість маневру і недопущення збройного зіткнення між українськими військовими та денікінцями.

З метою здійснення десанту на Тамань згідно з наказом Гетьмана 31 липня 1918 р. було створено Чорноморський козачий кіш. В певному розумінні це було результатом домовленості між Українською Державою і Кубанською Радою. Домовленість була ініційована опозиційним до Гетьманату Українським національним союзом. Положення про Чорноморський кіш Гетьман затвердив 26 серпня 1918 р. Кіш мав комплектуватися старшинами і козаками з числа добровольців, але за круговою порукою і за рекомендацією старших начальників. Особовий склад перебував на повному державному утриманні; будь-яка політика суворо заборонялася; в усьому панувала сувора дисципліна; за злочини козаки підпорядковувались військовим судам.

Особовий склад коша включав 109 старшин, 8 урядовців, 2448 муштрових і 389 немуштрових козаків. Озброєння і технічне забезпечення складалося з 6 гірських гармат, 4 легкових і 4 вантажних автомобілів, 4 мотоцикли, 2128 гвинтівок, 106 шабель, 359 револьверів, 24 кулеметів. Кіш мав 589 коней⁷⁴. Командиром Окремого Чорноморського коша наказом Гетьмана був

⁷³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). – К.: Темпора, 2007. – С. 295.

⁷⁴ *Каліберда Ю. Ю.* Окремий чорноморський кіш: бойовий шлях військового формування Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) // Воєнна історія. – 2013. – № 4/6. – С. 34-35.

призначений Костянтин Якович Блоха (Блохін)-Здобудь-Воля, кубанський козак зі станиці Кримської Таманського відділу. Перебуваючи в німецькому полоні з 1914 по 1918 р. у таборі Зальцведель, він став одним з засновників українського військового руху, а в лютому-квітні 1918 р. очолював 2-й Український («Синьожупанний») полк Центральної Ради імені Максима Залізняка⁷⁵. Місцем дислокації коша спочатку був Київ, потім – Бердичів. 5 жовтня 1918 р. командиром 1-ї гарматної батареї в ньому був призначений Кость Овдійович Смовський, кубанський козак зі станиці Полтавської, командир 1-ї гарматної батареї Гайдамацького коша Слобідської України⁷⁶.

23 червня 1918 року в Новочеркаську відбулось окреме засідання щодо результатів делегації від КНР в офіційному Києві. Ознайомившись із ситуацією в Україні і з'ясувавши можливості співпраці з нею, делегація Законодавчої Ради повідомила про це Уряд. Делегати запропонували Урядові разом із Радою провести засідання в Новочеркаську, щоб уникнути тиску з боку керівництва Добровольчої Армії стосовно стратегічних напрямків політики Кубані. На засіданні були присутні члени делегації Безкровний, Каплін, Омельченко, Скобцов. Микола Рябовол і Султан-Шахим-Гірей ще залишалися в Києві. Прибули також представники Голови Уряду при Донському Отаманові Петро Макаренко, Лука Бич, Гнат Білий, Степан Манжула, Айтек Намітоков (Наміток).

Більшість учасників наради, вислухавши доповіді делегатів, виступила проти спілки з українською стороною. Основні тези представників Законодавчої Ради були наступними: приєднання до Української Держави декларувалось лише в статусі Кубанської автономної області; в українських урядових колах панувала пронімецька орієнтація і, як наслідок, – несаможиттєвість гетьманського уряду в своїх рішеннях; влада Гетьмана була не демократичною; на даному етапі

⁷⁵ Коваль Р. Нариси з історії Кубані. – К.: «Фоліант», 2004. – С. 215-216.

⁷⁶ Там само. – С. 272-275.

український уряд не мав змоги надати військову підтримку живою силою, бо й сам не був нею забезпечений. Добровольча Армія і її командування вимагали від Кубанського Уряду негайного рішення. Звучали заяви про те, щоб залишити кубанців самих, якщо вони підуть на зближення з Українською Державою чи навіть із Доном. Були також побоювання, що Філімонов вчинить переворот за підтримки “добровольців”.

23 червня на нараду прибув генерал Алексєєв, Він рішуче заявив що не допустить єднання Кубані з Українською Державою, розцінюючи такий крок, як зраду. В такому разі Добровольча Армія відступила б за Волгу, де союзники сподівалися утворити новий східний фронт і продовжувати боротьбу з німецькими військами на російській території. Лука Бич заперечував будь-які звинувачення у “зрадництві”, і заявив, що кубанці хочуть відбудувати Росію, але іншим шляхом. Основною тезою його виступу було те, що спочатку потрібно об’єднати Кубань, Кавказ і Україну, приєднуючи до них інші частини Росії.

При голосуванні за українсько-кубанське об’єднання проголосували Безкровний, Манжула та черкес Наміток. Бич, Омельченко, Білий, Макаренко (крило чорноморців), Каплін і Скобцов (крило лінійців) виступили за союз із Добровольчою Армією. Павло Сулятицький констатує, що керівні кола Кубані, шантажовані “добровольцями”, вимушені були вести подвійну політику: не втратити союзництво з Добровольчою Армією і використати зв’язки з Гетьманатом й Доном. Так, Лука Бич переконував генерала Краснова в необхідності федерації Дону й Кубані (Дон-Кавказького Союзу). Натомість його уповноважений при Донському Отаманові Петро Макаренко гальмує реалізацію цього проекту і, в той же час, домагається транспортування через Дон з Української Держави для Кубані зброї та інших вантажів, якими комплектуються як кубанські, так і добровольчі частини⁷⁷.

⁷⁷ Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. – Прага, 1925. –Т.1. – С. 183-184.

Сулятицький та Іванис сходяться на тому, що новочеркаське рішення призвело до наслідків, які стали фатальними для Кубані. Особиста позиція Бича, який мав тоді досить високий авторитет на Кубані, могла вплинути на результати голосування – його, зокрема, мала підтримати більшість чорноморців. Аргументи проти союзу з українською стороною також не виглядали беззаперечними. Остання була державою з усіма належними їй атрибутами. Її військова потужність переважала таку в Добровольчій армії. В разі союзу з Українською Державою вбачались перспективи військової підтримки з боку Німеччини. Представництво Гетьманату пропонувало автономію, однак можна було обговорювати і федеративний союз – керівництво Добровольчої Армії обстоювало безкомпромісну позицію.

Як і в керівництві Добровольчої Армії, так і у владних колах Гетьманату кубанська сторона не вбачала безапеляційного союзника. Залежність від Німеччини, як зазначав Павло Сулятицький, хоч і “була лише тимчасовою, але і коштувала... (на прикладі Грузії, Литви, Естонії)”. Так само й переворотові з боку Філімонова можна було запобігти або на законних підставах зустріти його «контрпереворотом». Не останню роль відігравала постанова лютневої приватної наради Законодавчої Ради щодо федерації з українською стороною. Василь Іванис досить критично оцінював останню за наслідками новочеркаської наради. Він вважав, що “виною цьому проросійський київський Уряд, який «мусив вхопитися за Кубань як за перлину України» і сам запропонувати федерацію або конфедерацію”⁷⁸.

Подальші українсько-кубанські контакти активізувались восени 1918 року, після остаточного звільнення кубанських теренів від більшовиків і повернення кубанського уряду до Катеринодару 30 вересня 1918 року. Щоправда, гетьман Павло Скоропадський у своїх спогадах відзначає про ноту визнання Української

⁷⁸ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 47-48.

Держави, що надіслав кубанський уряд 24 липня 1918 року⁷⁹. Пізніше, у вересні поточного року, гетьман спорядив до КНР делегацію на чолі з Полтавцем, який мав докомплектувати загони українських військ частинами з козацьких формувань⁸⁰.

2.3. Обмін дипломатичними місіями

Ініціативу щодо встановлення постійних дипломатичних контактів з Українською Державою виявила кубанська сторона. Проте, як зазначалось вище, з української сторони також був зроблений відповідний крок, коли генеральним консулом на Кубань був призначений Прокіп Понятенко. Він мав відповідне посвідчення від МЗС Української Держави, датоване 25 липня 1918 року. 29 вересня 1918 року Головний отаман Олександр Філімонов та президент Кубанської Законодавчої Ради Микола Рябовол в офіційній ноті повідомили уряд Скоропадського про спорядження дипмісії 19 жовтня у складі: полковника В'ячеслава Ткачова (голова), урядовця Івана Макаренка і полковника Євтушенка.

Дипмісія отримала вірчі документи щодо обміну військовополоненими, ведення фінансових операцій, встановлення поштово-телеграфного зв'язку та регулювання поставок військового спорядження. Міністр Закордонних справ Дмитро Дорошенко відзначив, що після прибуття дипмісії до Києва на неофіційному рівні актуалізувалось питання обговорення можливого українсько-кубанського об'єднання. Урочиста аудієнція у Гетьмана відбулась 21 жовтня 1918 р.⁸¹

29 жовтня 1918 року у Києві пізно ввечері до Гетьмана Скоропадського були запрошені члени Кубанської місії – полковник Ткачов та Іван Макаренко.

⁷⁹ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917-грудень 1918) / П. Скоропадський. – К. Філадельфія: АТ «Книга», 1995. – С. 266.

⁸⁰ Там само. – С. 114.

⁸¹ *Дорошенко Д.* Історія України. – Т. 2. Українська гетьманська Держава. – Ужгород, 1930. – С. 199.

Скоропадський констатував факт, що Німеччина програла війну, тому німецькі війська підуть з українських територій. З огляду на це Українська Держава не має армії для захисту від більшовицької Росії, яка після відходу німецьких військ перейде в контрнаступ на українські землі.

В Українській Державі було лише близько 24 зареєстрованих в армії офіцерів. Гетьман просив членів Кубанської місії терміново зв'язатися з Кубанським урядом щодо надання Українській Державі двох дивізій кубанських козаків. Вони, на його думку, могли б стати військовим центром, довкола якого зорганізувалася б українська армія. Члени місії повідомили про жорстокі бої, які саме в той час точилися на кордонах Кубані, однак, дали обіцянку Гетьманові негайно повідомити Кубанському урядові про його прохання. Поточна ситуація розвивалась діаметрально протилежно: замість військової допомоги Кубані з боку української сторони (про що велися перемовини в червні-липні 1918 р.), Кубань мала надати допомогу останній⁸².

Неофіційні переговори щодо включення Кубані до Української Держави не дали плідних результатів, на думку історика Матвієнка, з двох причин. По-перше, давався взнаки вплив Німеччини у внутрішньополітичні справи Гетьманату ззовні. По-друге, в жовтні мав місце інцидент арешту членів президії Української Чорноморської Ради в Новочеркаську.

З огляду на це офіційний Катеринодар втрутився у вирішення конфлікту, який міг призвести до дискредитації уряду КНР серед владних кіл Української Держави⁸³. Показовою є заява члена Законодавчої Ради Петра Макаренка в листопаді 1918 р. про укладення союзу з українським народом, а не з «генералом, насадженим багнетом». Голова Кубанського уряду Лука Бич з-поміж факторів,

⁸² Трагедия казачества (Очерк на тему: Казачество и Россия), Ч. I. Годы 1917-18 (автор не указан). // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1933. – №134-135. – С. 9.

⁸³ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 102.

що стояли на заваді об'єднанню, назвав відсутність спільних кордонів з Українською Державою, неоднорідність національного складу Кубані, відсутність національної свідомості її українського населення⁸⁴.

Опозиційні до гетьманського уряду політичні кола також не залишали поза увагою «кубанське питання». У «Заяві про внутрішнє і міжнародне становище України», оголошеній Українським Національним Союзом», засвідченій підписом голови Володимира Винниченка та секретаря Петра Дідушка зазначалось, що УНС, ґрунтуючись на праві кожної нації на визначення свого національно-державного життя, а також на історичному і природному праві кожного народу об'єднувати відірвані від нього частини, вважає цілком “природним і необхідним злучення в один державний організм всіх населених українцями земель, які через історичні чи міжнародні обставини не ввійшли до складу Української Держави”. Серед останніх виокремлювались частини Донщини, Чорноморії і Кубані.

Документ був розрахований на «опінію центральних Держав» (Австро-Угорщини, Німецької, Османської імперій та Болгарського царства). Він являв собою розраховану на десятки років програму збирання етнічних українських земель в єдину соборну Українську Державу або мирним, політичним шляхом (що об'єктивно було неосяжним в поточній ситуації), або збройно – шляхом організації повстань або війни – що теж не мало перспектив реалізації. Третій шлях передбачав утворення Сполучених Штатів Європи з входженням до них соборної України – також перспектива, далека від реалізації⁸⁵. Залишався четвертий варіант – кожна частина українського народу мала виборювати власну незалежність самостійно, спираючись на власні сили, без активної підтримки

⁸⁴Штанько Я. Взаємини Української Держави та Кубані (1918 р.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 22. – С. 93.

⁸⁵Христюк П. Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції: 1917 - 1920. У 4 т. Т. 3; Укр. соціол. ін-т – Відень, 1921. – С. 112.

одна одною. Передбачалось утворення двох чи трьох українських республік з передумовою стати суб'єктивно-психологічно і внутрішньо-організаційно соборниками з перспективою об'єднання в одну соборну українську республіку⁸⁶.

Наказом гетьмана Скоропадського від 20 вересня 1918 року повноважним представником Української Держави на Кубані (консульським агентом першого розряду) було призначено полковника Федора Боржинського. У 1910 – 1914 роках він був офіцером розвідки Іркутського військового округу, мав досвід розвідницької роботи в Китаї, Монголії, на Далекому Сході. 8 листопада 1918 року наказом Гетьмана Боржинського було підвищено у ранзі до міністра-резидента Української Держави при Кубанському урядові (перший ранг представництва). Раніше, в червні 1918 року, він був призначений консулом у м. П'ятигорськ, але його діяльність там унеможливили бойові дії. В своєму листі до МЗС Української Держави Федір Боржинський просив надати йому повноваження для роботи в Катеринодарі. 19 листопада він мав зустріч з головою Кубанської Крайової Ради Лукою Бичем, який пообіцяв свою підтримку діяльності Боржинського.

Важливим для обох сторін було призначення постійного дипломатичного представництва в КНР, втім Бич вказував на можливі труднощі у погодженні цього питання з комендатурою Добровольчої армії⁸⁷. Основними напрямками співробітництва було визначено: боротьбу із “засиллям” Добровольчої Армії та протидію чорносотенно-монархічній агітації. В своїх спогадах Дмитро Дорошенко зазначив, що “все вороже з антибільшовицьких елементів, що було вороже українській державності в самій Україні, почало орієнтуватись на опановану денікінцями Кубань”. Туди переніс своє видавництво й редактор газети «Киевлянин» Василь Шульгин. Там, за словами Дорошенка, почали

⁸⁶ Шаповал М. Нова Україна. – Прага, 1926. – березень-квітень. – С. 11-12.

⁸⁷ ЦДАВО. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 50.

“снуватися таємні нитки з Ради і повалення української державності”⁸⁸. Лука Бич в свою чергу пообіцяв, що Кубанський Уряд чинитиме тиск на командування Добровольчої Армії з метою визнання останньою представництва Української Держави в Катеринодарі. Для посилення української присутності в суспільно-політичному житті Кубані Федір Боржинський просив Раду Міністрів щодо надання 40 тисяч карбованців на агітаційні видатки⁸⁹.

Прикметно, що французький та британський делегати в Катеринодарі, лейтенант Беньо та капітан Джексон, висловили свою підтримку в царині розвитку співпраці з українським представництвом на теренах КНР Пізніше, в своєму звіті МЗС Української Держави Федір Боржинський відзначив необхідність встановлення торгово-економічних відносин (зокрема, відкриття української торгівельної палати в Катеринодарі). Окремо дипломат відзначив факт конфронтації кубанців із керівництвом Добровольчої армії і наголосив на терміновості формування дипломатичної місії в Катеринодарі. В найближчій перспективі передбачалось й відкриття українських консульств в Ставрополі та Новоросійську, а також віце-консульства в Туапсе⁹⁰.

Суттєві перешкоди для українського резидента створювала комендатура Добровольчої армії в Катеринодарі. Неприйнятною для неї розцінювались видача українським посольством посвідчень українського громадянства. Поручик Гоппе в своїй доповіді 8 листопада 1918 р. помічнику начальника Особливого відділу зазначав, що юнаки призовного віку уникають таким чином призову до армії. Керівництво Добровольчої армії обстоювало “єдинонеділимську” ідеологію і було схильним до диктатури. Намагаючись оформити свої відносини з органами

⁸⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – С. 294.

⁸⁹ *Крупина В.О.* Українсько-кубанські відносини в умовах громадянської війни в Росії (1918 р.). // Наукові записки : Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. XLIX (49). – С. 244-245.

⁹⁰ ЦДАВО. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 53.

влади Кубані, воно зіштовхнулось з небажанням кубанців втратити верховенство в управлінні краєм.

Владні кола Кубані також обстоювали необхідність створення Кубанської армії. Протидіяло великодержавним прагненням й поширення проукраїнських настроїв. З метою розв'язання цивільних і військових питань в поточній ситуації було вирішено скликати Надзвичайну Кубанську Раду. У козаків, на відміну від “добровольців”, переважала самостійницька позиція. 9 листопада 1918 р. на об'єднаному засіданні представництва командування Добровольчої Армії та Кубанського Уряду помічник Головнокомандуючого Олександр Лукомський виступив з проектом, який передбачав концентрацію всієї повноти влади в руках Верховного керівника Добровольчої армії на зайнятій останньою території. Кубанський уряд остаточного рішення не прийняв і передав проект на розгляд Надзвичайної Ради.

Надзвичайна Рада була офіційно відкрита 14 листопада 1918 р. Після виступів отамана Філімонова та генерала Денікіна з вітальним словом звернулись полковник Поливан та Микола Левитський. Поливан відзначив, що що їх промова викликала привітну реакцію в присутніх⁹¹. В своєму рішенні Надзвичайна Рада констатувала необхідність продовження боротьби з більшовиками, встановлення єдиного командування; формою державного устрою відновленої Росії пропонувалась федеративна республіка. Останнє питання мало вирішуватись на Всеросійських установчих зборах. Ці постанови, втім, йшли врозріз з планами білогвардійців і вони розпочали боротьбу з українством, як із джерелом кубанського «козацького сепаратизму».

⁹¹ *Крупина В.О.* Українсько-кубанські відносини в умовах громадянської війни в Росії (1918 р.). // Наукові записки : Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. XLIX (49). – С. 246.

Дослідник історії Кубані Роман Коваль відзначає ряд несанкціонованих обшуків в українських делегатів та безпосередньо факт арешту Федора Боржинського 20 листопада російськими військовими за фальсифікованим звинуваченням в торгових махінаціях. Права українського дипломата відстояв Міністр внутрішніх справ КНР Олексій Кулабухов⁹². За умови негайного виїзду з Катеринодари Боржинський був звільнений з-під арешту і 20 грудня виїхав до Києва⁹³.

14 листопада 1918 року уряди Української Держави та КНР підписали угоду “Відносно поштово-телеграфних зносин”, що стосувалась питань обміну кореспонденцією. Українську сторону представляли: товариш Міністра внутрішніх справ Віктор Кулябко-Корецький, кубанську – В’ячеслав Ткачов та Володимир Родіонов⁹⁴. 27 листопада 1918 року Міністерство торгу і промисловості уповноважило представника представника Сергія Бородаєвського, товариша Міністра фінансів Конрада Замена, товариша Міністра шляхів Андрія Лукашевича для підписання торгової угоди з Кубанським Крайовим урядом⁹⁵. Предметом економічних відносин були продукти харчового призначення. Так, відомо про першу торгову угоду, що ратифікувала обмін постачання цукру на саломас (штучний жир) між українською та кубанською сторонами⁹⁶.

Важливим є той факт, що в цей час Кубань була регіоном проведення спецоперацій за кордоном, які почали здійснюватись в період Гетьманату Скоропадського з метою підтримки союзних політичних сил та протидії антиукраїнським акціям. Відомо, що Кубань і Північний Кавказ мали суттєве

⁹² Алексей Иванович Кулабухов (К годовщине мученической смерти). Вольное казачество – вільне козацтво. – Париж, 1935. – № 186. – С. 3.

⁹³ Коваль Р. Нариси з історії Кубані. – К.: “Фоліант”, 2004. – С. 323.

⁹⁴ ЦДАВО. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 58.

⁹⁵ Там само. – Арк. 44-48.

⁹⁶ Там само. – Арк. 49.

значення для Добровольчої армії, керівництво якої не приховувало своїх намірів щодо знищення нових суверенних державних утворень і відновлення «єдиної неділимої Росії». Політикум Кубані, в основному козацька його частина, висловлював лояльність до української сторони і вбачав постійну загрозу з боку штабу генерала Денікіна. Як наслідок, існувала ймовірність перетворення регіону на плацдарм конфлікту Добровольчої армії та Української Держави.

Це зумовлювало необхідність всебічної підтримки Кубані (в т.ч. військово-технічної) як незалежного державного утворення проукраїнської орієнтації в безпосередній близькості від українських кордонів. Гетьман Скоропадський, за свідченням дипломата Лонгіна Цегельського, мав глибоко продуманий план приєднання Кубані, як окремої адміністративної одиниці до України. З цією метою готувалася десантна операція на Таманський півострів за участі Окремої запорізької дивізії генерала Натієва у складі чотирьох піхотних, кінного, гарматного, інженерного полків, кінно-гарматного дивізіону, бронедивізіону та авіаційного загону⁹⁷.

Працювали на Кубані й українські розвідники-дипломати. Перший секретар посольства Української Держави в Катеринодарі полковник Поливан в своєму звіті від 21 грудня 1918 р. надавав інформацію щодо настроїв місцевої влади, становища козацтва, інтелігенції та інших верств населення, їхнього складу, політичної орієнтації тощо. Поливан зазначав, що політична кон'юнктура на Кубані вимагає від розвідки не лише збір інформації. Українське посольство мало негайно розпочати “всебічну енергійну діяльність” в справі поширення політичного впливу Української Держави. Дипломати офіційного Києва брали участь в секретних нарадах Кубанської Крайової Ради і Крайового уряду. Додатково було організовано роботу щодо посилення протиріч між ними та

⁹⁷ Сідак В.С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: у 5-ти томах. Т. 2: Українські спецслужби доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.: Наук. вид. – К., Прометей, 2017. – С. 145.

командування Добровольчої армії, поширювалась ідея необхідності якнайскорішого створення українсько-кубанського союзу.

Активна діяльність Поливана не залишилась непоміченою денікінською контррозвідкою. З початком антигетьманського повстання, 19 листопада 1918 р. секретар посольства зв'язався телефоном з одним із міст України, щоб отримати інформацію про події. Він відмовився віддати стрічку переговорів на вимогу начальника зв'язку. В ніч проти 20 листопада агенти Добровольчої армії зробили “трус” в українському посольстві, забрали офіційну документацію. Секретаря посольства Поливана було заарештовано за розмову з ворогами Добровольчої армії. Таким чином командування Добровольчої армії відверто задекларувало невизнання Української Держави та Кубані як незалежних держав.

Наступного дня Федір Боржинський виступив у Кубанській Раді. Він розповів про порушення добровольцями міжнародних норм та посилення антиукраїнської кампанії, інспірованої Василем Шульгиним. Натомість текст телефонної розмови знаходився в Луки Бича. Генерал Драгомиров повідомляв міністра закордонних справ Української Держави Афанасьєва, що полковник Поливан передавав інформацію про Добровольчу армію одному з отаманів повстанських загонів на Катеринославщині і намагався викликати з Фастова Симона Петлюру. Його було заарештовано, а потім депортовано до України згідно наказу Денікіна⁹⁸.

Рада доручила Урядові розгляд інциденту, але командування Добровольчої армії не відреагувало на запит. Це ще більше заохочувало їх прибічників і за кілька днів було зірвано прапор над українським посольством. В самому посольстві провели обшук і арештували посла Федора Боржинського. За свідченням сучасника, “не треба було і пояснювати, яке відношення міг викликати у кубанських козаків, у більшості своїй нащадків славної Січі

⁹⁸ *Крупина В.О.* Українсько-кубанські відносини в умовах громадянської війни в Росії (1918 р.). // Наукові записки : Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. XLIX (49). – С. 247.

Запорізької, цей напад російських людей на офіційних представників єдинокровної України, з якою Кубань мала цілий ряд дружніх домовленостей, звідки все літо і осінь надходила зброя для кубанських військ”.

Генерал Білоусов поставив перед Лукою Бичем вимогу надати офіційну документацію українських дипломатів. Кубанська Рада висловила своє обурення, заявивши, що вважає неприпустимим насильство на території Кубані над представниками держав, що не перебувають в стані війни. В той же час кубанське керівництво уникало загострення відносин з армією Денікіна⁹⁹.

Українська дипломатична розвідка, втім, не залишала поза увагою й міждержавну економічну злочинність; вона актуалізувала створення на Кубані торгового представництва Української Держави. Піднімалося також питання довготермінової української розвідувальної присутності на Кубані і створення розгалуженої резидентури – агентурної мережі під прикриттям легальних установ. Остання мала маскуватись під представництво українських ЗМІ. Так, один з журналістів (прізвище невідоме) в своєму репортажі від грудня 1918 р. пропонував підготувати збройне повстання на Кубані проти Добровольчої армії, описав ситуацію на Кубані і на Дону. Головне інформаційне бюро передбачалось створити під виглядом видавництва, філії якого мали розмістити в кожному селі і станиці своїх агентів під виглядом продавців газет та крамарів. Для прикриття резидентури мали бути широко залучені осередки кооперативного руху та місцевої «Просвіти».

Поступове посилення позицій української розвідки на Кубані мало перейти до підготовки збройного повстання проти Добровольчої армії. Для цього безпосередньо пропонувалося направити 10 «надійних людей» для формування підпільних бойових організацій. Ці плани не були реалізовані в силу різних зовнішніх та внутрішніх обставин (внутрішні конфлікти в гетьманському уряді,

⁹⁹ Трагедия казачества. Ч. II. Декабрь 1918-июнь 1919 (автор не указан) // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1933. – № 138. – С. 14.

діяльність денікінської контррозвідки). Вдалій реалізації спецоперацій перешкоджала й нерішучість в діяльності української розвідки. Секретар посольства Поливан та консул Української Держави Федір Боржинський оптимізували процес об'єднання Кубані та Чорноморської області з українською стороною до реалізації. Але урядові кола Гетьманату не мали єдності в своїх поглядах і не надавали вчасної матеріальної допомоги.

Внаслідок падіння Гетьманату змінився й статус українських дипломатів. Отаман Філімонов заявив Боржинському про неможливість їх захистити; крім того, на нього самого “вже дивляться не як на посла, а як на гостя”¹⁰⁰. Боржинського було звільнено за умови, що він негайно виїде з Кубані. Його підозрювали у спробах нав'язати контакти з Петлюрою та отримати нове призначення на Кубані. Певний час потому Боржинський ще залишався на Кубані в статусі цивільної особи. 7 грудня 1918 року він виїхав в Київ. Втім, на станції Волноваха Маріупольського повіту, його було перехоплено і розстріляно «за измену России»¹⁰¹.

2.4. Діяльність кубанських місій Директорії в 1919-1920 рр.

Після повалення уряду Павла Скоропадського та відновлення УНР українсько-кубанські взаємини активізувались навесні 1919 року. З приходом до влади уряду Директорії перша згадка про Кубань звучить в резолюції Київського губерніяльного селянського з'їзду, який відбувся 21-24 грудня 1918 р. В 10 пункті йшлося про необхідність допомоги Директорією УНР трудовому населенню Галичини, Буковини, Кубані і Чорноморщини в боротьбі за політичне і соціальне визволення¹⁰².

¹⁰⁰ *Калинин И.* Русская Вандея :[воспоминания]. – М. ; Л. : Гос. изд-во, 1926. – С. 70.

¹⁰¹ *Коваль Р.* Нариси з історії Кубані. – К.: “Фоліант”, 2004. – С. 322-323.

¹⁰² *Христюк П.* Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції: 1917-1920. У 4 т. Т. 3; Укр. соціол. ін-т. – Відень, 1921. – С. 46.

В лютому 1919 р. в Одесі відбулась нарада представників УНР, Білорусі, Дону та Кубані. На ній було складено спеціальний меморандум (т.зв. Одеський меморандум) щодо необхідності визначення майбутнього державного устрою цих територій та про викорінення більшовизму і анархії. Документ був переданий французькому командуванню. Делегати наголошували, що питання майбутніх форм їхнього державного устрою може знайти своє належне і швидке вирішення лише через зміцнення державності і порядку в кожному з них. Прозвучало звернення до держав Антанти з проханням надання всебічної допомоги «здоровим національно-державним прагненням наших народів».

Особливу увагу верховного командування було звернено на те, що з подоланням “більшовизму й анархії” кожна держава зможе вільно висловитись з питання утворення федерації. В цій боротьбі особливе значення відводилось місцевому населенню. Кожна новопостала держава має працювати над зміцненням і подальшою розбудовою власної армії. Від кубанської сторони меморандум підписав Голова Кубанської Законодавчої Ради Лука. Бич, від уряду Директорії – представники Міністерства Закордонних Справ Арнольд Марголін та Андрій Галіп¹⁰³.

Обов’язки неофіційного українського представника в Кубанському краї з ініціативи уряду Директорії було доручено очільникові дипломатичної місії на Південному Кавказі Іванові Красковському. Прикметно, що офіційні повноваження “заступника інтересів” УНР на Кубані дипломат отримав 25 червня 1920 року, тоді як перші його контакти з кубанським урядом відбулись в березні 1919 року. Історик Віктор Матвієнко виокремлює неформальну зустріч Красковського з головою Кубанської Крайової Ради Миколою Рябоволом щодо

¹⁰³ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. (та ін.); редкол.: К. І. Грищенко (голова) (та ін.). – К.: Вид-во гуманіт. літ-ри, 2010. – С. 303-305.

ідеї українського уряду про створення Чорноморської федерації в складі Криму, Кубані та країн Закавказзя¹⁰⁴.

В листі міністра закордонних справ Андрія Ніковського до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі Красковського щодо напрямку зовнішньої політики УНР на Кавказі, Кубані, Криму та державах Західної Азії містилось особливе прохання звернути увагу на події на Кубані. Підкреслювалось, що всіма доступними способами треба прагнути найтіснішого об'єднання України з «цією рідною нам країною». Мала місце й теза про нав'язання “найщиріших зносин” з політичним проводом Кубані, особливо з Іваном Макаренком.

В подальшій перспективі діяльність Красковського мала привести до повної координації дій чорноморських і кубанських українців. Особливої уваги місії вимагали також політичний та культурно-просвітницький напрямки діяльності українців краю, яким треба було «дати напрямок». Для державних інтересів було бажаним об'єднання Чорноморської області з Кубанською в одну державну одиницю, з якою українська сторона перебувала б у федеративному зв'язку¹⁰⁵.

23 березня 1919 р. вийшла постанова Директорії УНР, ухвалена Радою Народних Міністрів УНР, про спорядження надзвичайного посольства до урядів Кубані, Грузії та Республіки Союзу Народів Черкесії і Дагестану, штатів дипломатичного представництва та асигнування коштів на їх утримання. Постанову підписали Голова Кабінету Міністрів Сергій Остапенко та Міністр Закордонних Справ Кость Мацієвич. В додатку було вказано суми щомісячних видатків з коштів Державної Скарбниці на такі статті, як допомога місцевим українським культурно-просвітнім організаціям та інституціям (видається під

¹⁰⁴ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 110.

¹⁰⁵ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917 – 1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. (та ін.); редкол.: К. І. Грищенко (голова) (та ін.). – К.: Вид-во гуманіт. літ-ри, 2010. – С. 401-402.

звіт) – 20 000 карбованців; допомога бідним громадянам УНР (видається під звіт) – 5 000 карбованців¹⁰⁶.

Питання створення Чорноморської федерації, втім, не було винесено на публічний щабель обговорення через вбивство Миколи Рябовола 13 червня 1919 року. З огляду на це в серпні Іван Красковський в своєму листі звернувся до члена Кубанської Крайової Ради Кузьми Безкровного. Дипломат посилався на активну підтримку проекту Чорноморської федерації з боку Миколи Рябовола, однак, через відсутність на той час офіційних повноважень в українського представника, переговори щодо цього проекту Красковський доручив “довіреній особі” – Леонтію Єзерницькому¹⁰⁷. 24 жовтня 1919 року в ході Паризької мирної конференції представник УНР радник Сергій Шелухін висловив привітання від українського уряду кубанським делегатам. В своєму виступі дипломат особливо відзначив позицію кубанського уряду проти “імперіалістів” та окремо привітав підписання меморандуму УНР, Дону, Кубанського краю та Білорусії¹⁰⁸.

Представництво УНР на Кавказі відзначає у своїх спогадах й в.о. Головного отамана Кубані Василь Іванис. Він обіймав посаду міністра торгівлі та промисловості Кубані і на цій посаді займався не лише економічними справами: його політика передбачала розходження з Добровольчою армією і протидію більшовикам на Кубані та її стратегічних кордонах. Новообраний отаман Микола Букретов запропонував Іванису очолити кубанський уряд. Букретов погодився з позицією Іваниса розірвати союз з Денікіним, не вступати у боротьбу за владу в Росії і встановити дружні відносини з сусідніми державами. Новий Уряд було сформовано 4 січня 1920 р. Втім, 14 березня він змушений був виїхати з Катеринодари. Після капітуляції Кубанської армії окремі члени Кубанського уряду і Ради опинились на території Грузії.

¹⁰⁶ Там само. – С. 306-307.

¹⁰⁷ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 3. – Спр. 50. – Арк. 200-201.

¹⁰⁸ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 32.

В ході засідань української делегації й представництва кубанського уряду в екзилі в офіційному Тифлісі 23 та 27 квітня 1920 року на порядок денний було винесено питання укладення союзного договору про визнання суверенності та взаємодопомоги між двома урядами. Українську сторону на засіданні представляли: голова Іван Красковський, секретар Андрій Тишкевич, полковник Микола Чехівський та Андрій Петренко. Кубанську дипмісію під керівництвом Івана Тимошенка складали: старший секретар Гнат Білий, урядовці Григорій Голуб, Володимир Ледомський, Іван Івасюк та депутат Олександр Гордієнко¹⁰⁹.

Союзну угоду, втім, підписати не вдалось з трьох причин. По-перше, від заступника Голови Кубанського Крайового уряду, представника кубанського старшинства Луки Білашова надійшла нота про відтермінування договору. Професор Володимир Сергійчук припускає, що такий крок був обумовлений ідеями окремішності вищих козацьких чинів і від українців, і від росіян¹¹⁰. По-друге, через активізацію більшовицьких сил в Грузинській Демократичній Республіці кубанське військо опинилось фактично відрізанним від Кубанського краю на узбережжі Сочі. Крім того, зазначає історик Віктор Матвієнко, 1 травня 1920 р. голова кубанської дипмісії в Тифлісі Тимошенко саботував підписання угоди, надавши дезінформацію про нібито укладений прем'єр-міністром Кубанського уряду Василем Іванисом договір з преставництвом УНР на території Кримської Народної Республіки¹¹¹.

27 травня 1920 р. Кубанський Військовий Отаман генерал-майор Букретов вийшов зі складу димісії з причин хвороби і передав виконання обов'язків до обрання нового Отамана Крайовою Радою Василеві Іванису. Останній виокремалює їх контакти з представниками дипломатичних кіл УНР на Кавказі.

¹⁰⁹ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 337. – Арк. 41.

¹¹⁰ *Сергійчук В. І.* Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 139.

¹¹¹ *Матвієнко В. М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 115.

Так, член місії УНР в Грузії, радник Петренко, під час зустрічі в Гаграх інформував члена Кубанського уряду Павла Сулятицького, що Іван Красковський більше року не міг встановити зв'язків з офіційним Катеринодаром.

Кубанський політикум взагалі не був інформований про існування української місії в Тифлісі. Сулятицький констатував повну дезінформацію в УНР щодо кавказьких справ – так, Республіки Союзу Народів Черкесії не існувало взагалі. Сулятицький, очевидно, проінформував Петренка про ситуацію в Кубанській армії і запропонував разом виїхати в Сочі. Петренко відмовився, посиляючись на те, що кубанський прем'єр ще не повернувся з Криму, а сам він може бути впізнаним і вбитим білогвардійцями. Він обіцяв прибути відразу по приїзді прем'єра, але коли його про це повідомили, він вже відбув до Тифлісу¹¹².

Заступник прем'єра Білашов мав зустріч з представником Франції в Грузії полковником Карбейлем, який цікавився, чи мають кубанці на меті протидіяти більшовиками. Якби такий план існував, його скоріше за все “передали б Врангелю, якого Франція “начебто” підтримувала”. За словами Іваниса, більшу зацікавленість справами Кубані в Тифлісі виявило представництво УНР. В останньому Тимошенко, Білий та Крикун «стали своїми людьми», з якими встановили зв'язки також члени Уряду, що прибули після капітуляції армії.

Іванис зазначає, що формальні взаємовідносини почались з вимоги голови місії УНР Красковського про виплату йому 75 000 грузинських рублів. Це було повернення допомоги, яку начебто отримав в Києві від Українського уряду полковник Курагін. І хоч перевірити факт заборгованості Кубанський уряд можливостей не мав, її було виплачено; Красковський після цього «почав встрявати і в кубанські справи»¹¹³.

¹¹² Іванис В. Стежками життя (спогади). – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1961. – Кн. 4: Капітуляція. Сидіння в Криму. Перші кроки вигнання. – С.38.

¹¹³ Там само. – С. 82-83.

Кубанську дипмісію очолив старший секретар Гнат Білий. Протягом червня поточного року кубанські та українські владні кола на військовому та політичному рівнях аргументували необхідність укладення спільного договору. Так, В'ячеслав Ткачов звернувся до представництва УНР у Варшаві про необхідність військової кооперації та створення єдиного антибільшовицького фронту. МЗС УНР в особі міністра Андрія Ніковського обстоювало ідею Чорноморського федералізму¹¹⁴.

З метою встановлення зв'язків із членами Ради та Лукою Бичем, які перебували за кордоном, в травні 1920 р. було вирішено відправити до Царгороду й Парижу Гната Білого. Представники Уряду Кубані в Грузії підготували проекти програми та декларації, які їм останній мав передати. В обох документах Кубань визначено як край “український в національному відношенні”. Відповідно в політичному відношенні він мав спиратися не на російські сили, а на УНР проти Росії.

Слід відзначити, що серед осіб, які брали участь в обговоренні і складанні документів (Військовий Отаман Букретов, Крайовий Контролер Курганський, члени Уряду – Білашов, Голуб, Ледомський, Ланко, Івасюк, Сулятицький), лише двоє останніх послідовно дотримувались проукраїнської орієнтації. Василь Іванис при цьому вказує на непоінформованість учасників зібрання щодо України. Насправді українські терени перебували під окупацією Червоної Армії, УНР не мала в своєму розпорядженні жодного порту на Чорному та Азовському морях, а перекинути окремі кубанські військові загони через Румунію і Польщу не видавалось можливим.

Дезінформація про успіхи УНР, ймовірно, надходила від українського представництва, її тиражувала місцева преса. Така дезінформація була вигідна, втім, й Грузинській державі, населення якої перебувало в страху перед загрозою

¹¹⁴ *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 116.

більшовиків, що вже захопили Азербайджан. Утопічною виглядала й концепція вивезення з Криму кубанців і транспортування їх в УНР. В той же час Красковський запевняв членів Кубанського уряду в Тифлісі, що можливість їхати в УНР існує, а корабель надасть представник Франції в Грузії полковник Корбейль¹¹⁵.

Іванис особисто відвідав представників української місії і мав розмову з Красковським. Останній намагався переконати його в необхідності діяти спільно з УНР, сприяючи на допомогу Франції. Іванис характеризує Красковського, як людину хитру («очі його бігали»), що намагалася вразити своєю поінформованістю. Голова Кубанського Уряду зазначив, що добре розуміє кубансько-українські відносини, але можливостей реалізації практичних кроків, зокрема вивозу козаків із Криму, він не бачить. Тоді ж Василь Іванис познайомився з радником місії Петренком. Загалом українські дипломати справили на нього враження «людей, які живуть ілюзіями»¹¹⁶.

Поточна безперспективна ситуація зумовила скликання в Тифлісі Наради членів Кубанського Уряду і всіх членів Рад, які там перебували. Після кількоденних дискусій 31 травня 1920 р. зібрався лише Уряд. Він ухвалив постанову, в якій, між іншим, декларувалось, що в боротьбі за своє визволення «Кубанщина мусить шукати союзу з державами й державними формуваннями, які виникли на території колишньої Російської імперії та які боронять свою самостійність і незалежність». Постанова містила додаток, який містив компроміс двох політичних орієнтацій Уряду: проросійської (Ледомський, Білашов), проукраїнської (Сулятицький, Івасюк) і частково тезою, що «подальшу боротьбу можна провадити лише під гаслом незалежності». Бажаним було й уникнути суперечності з конституцією, в якій недвозначно йшлося про

¹¹⁵ Іванис В. Стежками життя (спогади). – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1961. – Кн. 4: Капітуляція. Сидіння в Криму. Перші кроки вигнання. – С. 95-98.

¹¹⁶ Там само. – С. 111-112.

федерацію з Росією. Іванис, після проведених нарад, ініціював організацію делегацій до УНР й Польщі з метою “в'яснення тамтешніх перспектив”¹¹⁷.

Під час переформування Кубанського Уряду в Тифлісі з метою зменшення «політиканства» (новий кабінет був сформований 5 червня 1920 р.) Василь Іванис зустрічався з представниками, котрих на нарадах згадували як тих, що “можуть допомогти кубанцям амуніцією і транспортом”. Найпершим відбувся візит до представника Франції, Корбейля, якого начебто підготували до зустрічі Красковський і Тимошенко. Розмова виявилась безрезультатною: Корбейль сказав, що не має можливостей для перевезення кубанців з Криму чи Грузії і звернув увагу до повстання на Кубані. Розуміючи, що зустріч належно не підготована, Іванис не згадував в розмові прізвища Красковського, «щоб ошадити престиж українського посла»¹¹⁸.

На нараді Кубанського Уряду 17 червня 1920 р. було ухвалено уповноважити Луку Бича репрезентувати інтереси Кубані перед європейськими урядами та представниками держав і державних утворень, які постали на уламках Російської імперії, а також складати умови в усіх військово-політичних і фінансових справах. Інша ухвала передбачала направлення до УНР й Польщі дипломатичної делегації в кількості трьох осіб. Її формування було доручене голові Уряду. Кубанський уряд представляли: Міністр закордонних справ Іван Білий, Міністр фінансів Іван Івасюк та Міністр юстиції Павло Сулятицький. 19 червня 1920 р. делегація вирушила з Тифлісу через Поті до Польщі й України.

В цей час серед представників української дипмісії виникли непорозуміння. Це було пов'язане з діяльністю Івана Красковського в справі отримання компенсації від Кубанського Уряду російським комітетом Філіповського-Самаріна за тютюн, реквізований генералом Шкуро. Красковський, який взявся

¹¹⁷ Там само. – С. 122-123.

¹¹⁸ Там само. – С. 126.

стягти неіснуючу заборгованість, написавши вимогу, отримав негайну відмову «з ганьбою за посередництво»¹¹⁹.

До Варшави кубанська делегація прибула 6 липня 1920 р. Уряд поставив перед нею наступні завдання:

“1) добитися з боку УНР й Польщі незалежності Кубані з Чорноморською губернією;

2) добитися згоди, у випадку мирних переговорів з більшовиками, вести ці переговори разом з Кубанщиною, домовившись попередньо про умови миру;

3) утворити оборонний союз (з Польщею – до кінця війни) проти будь-яких спроб приєднання Кубанщини й УНР до Росії;

4) умовитись про координацію військової політики проти “Совєтської Росії”;

5) забезпечити Кубанщині вільний вихід з Азовського моря;

6) грошова позика.”

Делегація мала також вжити заходів щодо zorganizування кубанців, інтернованих у Польщі, та тих, що переходили від більшовиків на польсько-українському фронті. Окремою умовою з урядом УНР передбачалось створення з кубанців військових загонів, що, як частини Кубанської армії, мали брати участь в боротьбі армії УНР проти більшовиків до того часу, коли видалось би можливим їх переправити на Кубань. Делегація прибула до Варшави під опікою польського контррозвідника «П. Л» (як називає його Іванис), тому спершу до українців не потрапила. Час візиту теж був несприятливий – українська й польська армії відступали на фронтах війни з більшовиками. Український уряд і Ставка армії перебували в Галичині, частина міністрів – у Варшаві. Українські урядовці зустріли кубанську делегацію привітно.

1 серпня 1920 року Рада Міністрів УНР своєю Постановою уповноважила для підписання союзницької угоди з Кубанським краєм: заступника Голови Ради

¹¹⁹ Там само. – С. 132-133.

Міністрів УНР Андрія Лівницького, Міністра шляхів Сергія Тимошенка, Міністра народного здоров'я Станіслава Стемповського та Голову торгово-економічної місії Івана Фещенка-Чопівського. Основні положення угоди, підписаної 7 серпня 1920 року в Варшаві, декларували: визнання суверенності українського та кубанського урядів, взаємодопомогу в державних, господарських, політичних та фінансових справах, підтримку та розвиток військово-морської співпраці, невходження в союзницькі відносини з ворожими для кожної зі сторін державами¹²⁰. Однак, в силу тодішніх політичних обставин ця угода мала символічний характер.

На думку Іваниса, склад делегації не був добре підібраний. Представники за своїми особистими якостями не відповідали покладеним на них завданням. Уряд не призначав голови делегації і цю роль перебрав на себе Гнат Білий, мотивуючи це тим, що він «козак», а Івасюк та Сулятицький – «іногородні». Він часто нехтував думкою колег або ставив їх перед доконаним фактом, слухаючись польського «опікуна» делегації «П. Л.»¹²¹.

Детальніше про діяльність Кубанської місії, очолюваної Білим, розповідає автор праці «Трагедия казачества», що друкувалась у журналі «Вольное казачество – вільне козацтво»¹²². На думку краснодарських дослідників Горлової та Чумаченка, її написав кубанський педагог і політичний діяч, член Кубанської крайової та Законодавчої рад, засновник Кубанського архіву у Празі Петро Леонтійович Макаренко (1888-1970). Як він зазначає, і українці, і поляки дуже уважно поставились до делегації. Однак, Кубанський уряд перебував в Криму,

¹²⁰ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 311. – Арк. 6-7.

¹²¹ Іванис В. Стежками життя (спогади). – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1961. – Кн. 4: Капітуляція. Сидіння в Криму. Перші кроки вигнання. – С. 173.

¹²² Трагедия казачества. Ч. V (апрель-ноябрь 120г.). Глава XXIV // Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1939. – №258. – С. 10-11.

поза межами Кубані, а своєю домовленістю з бароном Врангелем від 22 липня поставив себе в залежність від нього, не маючи при цьому військової сили.

Всі вище згадані фактори ставили кубанську місію в Варшаві, як і Кубанську делегацію Луки Бича, в доволі складне становище. Залежність Кубанського уряду від Врангеля стояла на перешкоді перспективі співробітництва з офіційним Катеринодаром. Кубанська місія намагалась вивчити політичне становище територій від румунського кордону до Балтійського моря. Місія, а особливо її голова Гнат Білий, усно та через пресу, інформували польські та українські політичні кола про хід та мету боротьби козацтва проти більшовиків¹²³.

До кінця вересня 1920 року, тобто до заключення перемир'я між Польщею і Радянською Росією, на західному антибільшовицькому фронті перебувала значна кількість козаків. Вони потрапили до польської та української армій, переважно, як дезертири з “червоних” частин. В польській армії вони формували окрему козачу бригаду Яковлєва; в 3-й Українській стрілецькій дивізії полковника Удовиченка був козачий полк Фролова, що налічував близько 300 шабель. Козаки входили й до окремої кінної бригади полковника Михайла Омеляновича-Павленка. При кожній українській стрілецькій дивізії були кінні полки, до складу яких входили козаки. Представник барона Врангеля в Польщі організовував III Російську армію, в складі якої також перебували козачі кінні частини. Про це інформував Кубанську місію Омелянович-Павленко.

Після підписання польсько-російського перемир'я армія УНР готувалася до продовження боротьби з радянськими військами за визволення України. Бригада Яковлєва перейшла до української армії, а III Російська армія генерала Перемикіна приєдналась до її лівого флангу. І хоч вирішення військових питань не входило до завдань кубанської місії, однак Гнат Білий займався питанням мобілізації кубанських козаків, розкиданих по різних частинах, в один

¹²³Горлова И.И., Чумаченко В.К. Казачье литературное зарубежье // Наследие веков. – Краснодар, 2015. – №2. – С. 118.

самостійний загін. Останній в подальшій перспективі розцінювався як центр військової організації всіх кубанців, що перебували в районі бойових дій на польсько-українських фронтах.

22 жовтня Гнат Білий виїхав з Варшави до Станіслава і Городку, де знаходився тоді штаб командувача Української армії на той час вже генерала Омеляновича-Павленка. Після коротких перемовин була досягнута домовленість. Генерал Омелянович-Павленко підписав указ щодо організації Кубанського загалу, до складу якого мали увійти всі кубанці з української армії. Після цього Білий почав об'їзд українських військових частин з метою зборів кубанців, однак, військова поразка української армії суттєво загальмувала розпочату справу¹²⁴.

Останню угоду між урядами Кубанської Народної Республіки і УНР було укладено 22 серпня 1920 р. в Варшаві. За умовами передбачався перехід Кубанської армії до Центральної частини українських теренів з Криму під командуванням генерала Андрія Шкура для допомоги Армії УНР. Однак угоду не було реалізовано¹²⁵.

«Кубанське питання» залишалось в полі зору як дипломатії УНР, так і її розвідувальних служб. Так, в доповіді посла УНР в Німеччині від 1 травня 1920 р. йшлося про наявність у посольства інформації щодо складу, чисельності, дислокації та морального стану військ Врангеля на півдні України. Там же зазначалося, що встановлено до вбивства політичного лідера Кубані Миколи Рябовола, відвертого прибічника єднання Кубані з Україною, причетна білогвардійська організація «Правительственный Сенат». За умови перешкоджання створенню повноцінних розвідувальних мереж спецслужби УНР відряджали до держав, які становили політичний інтерес, емісарів.

¹²⁴ Трагедия казачества. Ч.V (апрель-ноябрь 120г.). Глава XXIV // Вольное казачество – вільне козацтво. – Париж, 1939. – №258. – С. 11.

¹²⁵ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – С. 193.

Так, до складу дипломатичної місії на Кавказі ще в 1919 р. під виглядом курєра МЗС УНР було закріплено сотника Євтухов. В серпні 1919 р. він доповідав, що йому вдалося зібрати значну інформацію щодо ставлення владних кіл Кубані до УНР, про різку опозицію Кубанської Крайової Ради до командування Добровольчої армії і обіцянку «не дати жодного козака на боротьбу з українцями». Євтухов надавав урядові УНР низку рекомендацій щодо підтримки контактів з кубанською владою з метою протидії білогвардійському рухові, використання місцевого українського населення для впливу в регіоні.

Інший емісар, Скугар-Скварський, в серпні 1919 р. за дорученням члена Директорії Андрія Макаренка таємно виїхав на Кубань з метою схилити тамтешню владу до збройного виступу проти Денікіна, попередньо вивчивши сили й плани дій Добровольчої армії. Голова МЗС УНР Андрій Лівіцький виділив емісарові 18 тис. валюти (царської і Тимчасового уряду) з секретного фонду Директорії і дав адресу одного з керівників кооперації на Кубані Левицького.

Після прибуття в Катеринодар Скугар-Скварський отримав від члена Особливої Наради Добровольчої армії Івана Макаренка дані щодо передислокації її частин. Обговорювалась й можливість створення єдиного українсько-кубанського фронту проти білогвардійців. Макаренко песимістично оцінював можливості УНР щодо продовження збройної боротьби і відмовився від конкретних дій до часу повернення з Парижа голови уряду Луки Бича. 15 вересня 1919 р. Скугар-Скварський взяв участь у таємній нараді Кубанської Ради, де закликав до спільної боротьби за незалежність. Повернувшись в Україну, він надав Симонові Петлюрі доповідь про свою місію, а також звіт Андрію Макаренку і ЦК УПСР¹²⁶.

¹²⁶Сідак В.С. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: у 5-ти томах. Т. 2: Українські спецслужби доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.: Наук. вид. – К., Прометей, 2017. – С. 272-274.

2.5. Співпраця українського уряду в екзилі з Кубанню

Восени 1920 року українсько-кубанські контакти суттєво порідшали. З одного боку, це було пов'язано з більшовицькою окупацією. З 12 листопада уряд УНР перебував у вигнанні. Це мало згубний вплив на господарську та військово-морську співпрацю. З іншого боку, поразки кубанських військ на антибільшовицькому фронті зумовили роз'єднаність поглядів урядовців Іваниса, Бича та Макаренка щодо подальшої політичної стратегії уряду в екзилі, про що в своїй ноті від 8 квітня 1921 року до українських дипломатів у Празі та Парижі Максима Славинського та Олександра Шульгіна зазначив міністр Ніковський¹²⁷.

Відсутність консолідованого погляду й на нижчому державному рівні відзначав у своїх спогадах й представник УНР на Південному Кавказі Іван Красковський. Основну перешкоду для українсько-кубанського об'єднання дипломат вбачав у непослідовній та егоїстичній позиції козацького старшинства¹²⁸. Голова уряду КНР Іванис в своєму листі до Міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського доводив до відома, що представник Кубані Іван Макаренко не має повноважень уряду Кубані на ведення переговорів. Іванис пояснював це тим, що Макаренко, виступаючи перед урядами різних держав як Державний Контролер Кубанської Республіки, Голова Крайової Ради і представник Кубані, в дійсності є лише членом Крайової і Законодавчої рад¹²⁹.

При цьому в усіх комбінаціях Іван Макаренко позиціонував себе як “щирий прихильник і друг українців”. Він почав друкувати свої дописи під назвою «Кубань» в українському журналі «Воля». Але фактично з посади Контролера

¹²⁷ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 389. – Арк. 27-28.

¹²⁸ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 121.

¹²⁹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. (та ін.); редкол.: К. І. Грищенко (голова) (та ін.). – К.: Вид-во гуманіт. літ-ри, 2010. – С. 466.

його було звільнено згідно з рішенням Законодавчої Ради на початку 1920 р. за бездіяльність, а головою Крайової Ради Іван Макаренко пробув лише 10 днів.

Василь Іванис вказує на нерозуміння політиком настроїв українців і його невдалу спробу у Відні «посватати» їх із Врангелем. Востаннє в.о. Головного Отмана побував на Кубані на початку серпня 1920 р. під час висадки на Тамань Кубанської армії під командуванням генерал-лейтенанта Улагая. Цей десант був невдалим, і Іванис через Крим виїхав до Царгороду, а потім до Румунії.

Оскільки в Варшаві перебувала кубанська урядова делегація, Макаренко виїхав до Праги, де створив замість уряду Комітет. До нього увійшли прибулі з Царгороду Манжула, Омельченко, Балабась, Жук. На думку Макаренка, Комітет мав взяти на себе кубанську справу за кордоном і провадити її самостійно. Його було обрано головою, а Балабася – секретарем.

Перед цим в середовищі кубанців, що опинились на еміграції, відбулись події, які значно вплинули на їхню подальшу долю. 24 листопада 1920 р. кубанці десантувались на острів Лемнос в Егейському морі. Там вони опинились під протекторатом французького командування, очолюваного генералом Брюссо. Останній повідомив членам Ради і Уряду, які перебували на Лемносі, що Врангеля можна вважати ліквідованим і французи мають вести переговори безпосередньо з козаками. Однак Врангель призначив генерала Фостикова своїм представником і командувачем двох дивізій. До останніх були записані всі кубанці, здатні до військової служби¹³⁰.

3 грудня 1920 р. було скликано Лемноську Раду в складі 96 осіб, серед яких було 35 дійсних членів Ради, 7 уповноважених від станиць і 54 уповноважених від військових частин. Військовим Отаманом було обрано генерала Науменка, Головою Ради – Скобцова. Це було порушенням основних законів Кубанського Краю, оскільки право скликання сесії Кубанської Крайової Ради належало Малій

¹³⁰ Іванис В. Стежками життя (спогади). – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1961. – Кн. 4: Капітуляція. Сидіння в Криму. Перші кроки вигнання. – С. 244-245.

Президії (на той час перебувала в Тифлісі) і Військовому Отаманові, Голові Уряду і Законодавчій Раді.

Для відкриття сесії потрібно було не менше третини складу Крайової Ради (400 депутатів). З цього приводу кубанський Військовий Отаман Василь Іванис, прибувши до Царгороду, 25 грудня 1920 р. склав ноту, в якій характеризував Лемноську Раду як революційний акт, dokonаний поза межами своєї території, який може діяти лише від групи кубанських біженців на острові Лемнос, а не від імені всієї Кубані. Цю ноту Іванис сам доставив до представництв і місій держав, які були в Царгороді.

Прикметно, що Іванис мав аудієнцію з генералом Врангелем, який заявив, що визнає законним Отаманом генерала Науменка. На заяву Врангеля, що сама Антанта звернеться до Кубані з питанням протидії більшовикам, Іванис відреагував скептично. Мала місце й зустріч з членом делегації з Лемносу Гордієнком до Царгороду, який передав йому постанову уряду й інші документи та доповів про невтішні настрої козаків. Разом з Гордієнком та Білашовим Іванис склав уповноваження від Уряду до Болгарії і Сербії з проханням прийняття і працевлаштування кубанців і козаків. В.о. Отamana Василь Іванис мав їхати до Румунії, Польщі і Чехословаччини з метою влаштування молоді до освітніх закладів. Копії ноти були надіслані до Парижа Бичеві, делегації в Варшаві – через українське представництво; до Тифлісу її мав відвезти Білашов.

Під час зустрічі з представником чехословацької дипломатичної місії в Царгороді Гірсою, Василь Іванис отримав від останнього обіцянку, що владні кола Османської імперії готові надати кубанській молоді можливість навчання і отримання стипендій. Іванис відвідав кілька разів місію УНР на чолі з Олександром Лотоцьким (на той час відсутнім). В.о. Отamana звернувся й до секретаря місії, Токаржевського-Карашевича.

Разом вони відвідали посла Польщі в Османській імперії Йотка, який повідомив, що в нього вже був «прем'єр Іван Макаренко». Посол допоміг

останньому виїхати до Варшави. Іванис розповів послові про те, що Макаренко не є насправді прем'єром, як і Науменко – Отаманом. Йотко порадив Іванисові поїхати до Варшави з приводу влаштування козаків. В.о. Отамана поінформував Токаржевського-Карашевича тосовно наявного у нього архіву, який може бути відібраний на кордонах при огляді¹³¹.

Прибувши до Румунії, 31 грудня 1920 р. Василь Іванис розшукав насамперед посольство УНР, де познайомився з його головою професором Мацієвичем, генералом Сінклером, полковником Порохівським, журналістом Дмитром Геродотом (справжнє прізвище – Івашина). Протягом трьохгодинної дискусії Іванис актуалізував питання щодо працевлаштування в Румунії кубанських козаків. 2 січня Василь Іванис прибув з Румунії до Варшави¹³².

В той же час з Праги повернувся Павло Сулятицький, який був учасником З'їзду кубанців, що там відбувся. У Варшаві Іванис склав меморандум до іноземних представників. Він назвав його “першим офіційним урядовим документом, в якому Кубанщина рішуче відгороджувалася від будь-якої Росії”. В перші дні перебування в Варшаві в.о. Отамана відвідав місію УНР, в якій заступав голову Михайлів. Під час зустрічі мова йшла про можливість укладання Кубанщиною спільного договору з Савінковим, головою Російського Політичного Комітету. Іванис зазначив, що Кубань має законно обраних представників влади в екзилі, а тому “пов'язуватись із самозваними головами якихось комітетів не буде, незважаючи на те, що УНР з Савінковим договір уклала”.

В місії УНР Іванис зустрівся і з ад'ютантом Головного Отамана Симона Петлюри полковником Доценком, який передав запросини відвідати Тарнів, де знаходився уряд УНР. В.о. Отамана прибув туди разом з Білінським, секретарем Кубанського торгового агента, який перебував у Відні. В Тарнові відбулась

¹³¹ Там само. – С. 232-236.

¹³² Там само. – С. 257-258.

зустріч з прем'єром Андрієм Лівіцьким та міністром шляхів Сергієм Тимошенком, в ході якої, за словами Іваниса, конкретних питань не порушували. Так само не була результативною і розмова з міністром закордонних справ УНР Андрієм Ніковським.

На відміну від двох попередніх, зустріч з Головним Отаманом Петлюрою була плідною. Інформацію, яку подавав Іванис, Петлюра супроводжував довгими зауваженнями. Він порушив питання договору з Кубанню, підкресливши, що окремі кубанські діячі пропонували приєднання до УНР з укладенням нового договору. Іванис зауважив, що ініціатором цього міг бути лише Іван Макаренко, який «політично збанкрутував» ще на Кубані. Переробляти умову за кордоном без апробації парламентом він вважав недоцільним. Це викликало б негативну реакцію з обох сторін. На доказ цього Іванис привів низку ініціатив Луки Бича на з'їзді в Празі, а також акцентував на проросійській орієнтації «ура-козаків».

Остання зустріч Іваниса в Варшаві була з радником місії УНР в Польщі професором Ейхельманом, в якій йшлося про договір з комітетом Савінкова. Заяви Ейхельмана про безсилість будь-якої домовленості за відсутності обопільної довіри сторін переконали Іваниса у правильності його рішення. 1-го лютого він вирушив в Прагу¹³³.

Маючи інформацію про нараду в Празі і погодившись з її рішеннями, Іванис мав зустрітися там з Головою Паризької делегації Лукою Бичем. Зустріч не відбулася, натомість між обома політиками тривало насичене листування. Іванис гостро заперечував право Макаренка виступати від імені уряду Кубані. Він наполягав на поверненні останнім всіх документів, справ і коштів («на вимогу колективу») і сподівався на підтримку Луки Бича. Останній в своєму листі-відповіді писав, що члени «колективу» (окрім Іваниса) брали участь у Празькій

¹³³ Там само. – С. 266.

нараді і не робили жодних заяв проти того, щоб Макаренко представляв Кубанський край чи висловлювали б йому недовіру.

Бич пояснював своє рішення оформити його позицію як тимчасового представника Кубані, виходячи з вищевказаних фактів і з того, що протягом порівняно недовгого перебування в Празі Макаренко виявляв найбільшу активність. Лука Бич обіцяв написати Макаренкові як щодо анулювання його повноважень, так і щодо повернення документів Василю Іванисові або Гнатові Білому. Він висловив пропозицію організації «колективом» представництва Кубані в Празі, яке цілком відповідало б своєму призначенню. Мали місце й обіцянки повернути в.о. Отамана повноваження Кубанського уряду. Останні були надані Бичеві 9 червня 1920 р.; вони були прописані в одному документі з повідомленням про відновлення Радою Паризької делегації в її правах. Саме цим й пояснювалась тривала затримка в часі.

Протистояння між різними групами кубанців на еміграції не припинялись. Група Науменка-Скобцова та Лемноська Рада інсценізували підтримку військових елементів і готувались разом із бароном Врангелем до походу за визволення «Великої Росії», а не лише Кубані. В Царгороді було створено «Объединенный Казачий Совет» і підписано договір про об'єднання Дону, Кубані і Терека. Уряд, очолюваний Іванисом, намагався викрити самозванство Науменка й Скобцова та незаконність їхніх дій. Так, 25 грудня 1920 р. нота з цього питання була подана в Царгороді, а пізніше й представникам європейських держав у Відні.

Тим часом в Чехословаччині, в «самостійницькому» таборі, свою політичну лінію проводив Іван Макаренко. Через секретаря посольства УНР в Празі Бочковського він просив Нечоса, секретаря президента ЧСР Томаша Масарика, вжити заходів, щоб президент та міністр закордонних справ Бенеш не приймали Іваниса. Бочковський, за порадою посла УНР в ЧСР Славінського, цього не зробив, навпаки, проінформувавши в.о. Отамана по прибутті його до Праги.

В Празі Іванис мав зустріч з Головою Українського Комітету в Празі, колишнім міністром хліборобства УНР, Шаповалом. Йшлося про заснування вище-середньої або вищої школи для української молоді і прийняття до неї щонайменше 50 кубанських юнаків. Шаповал обіцяв прийняти 40, фактично ж через Українську Господарську Академію в ПодєбРадах пройшло 42 кубанці. Таким чином Чехословаччині вдалось організувати найбільшу матеріальну допомогу кубанській інтелігенції. Петро Макаренко, член Законодавчої Ради, а в жовтні 1918 р. – Кубанської надзвичайної комісії до УНР, зі своїми співробітниками в цій справі спиралися переважно на українців (Допомоговий Комітет Шаповала), не відкидаючи при цьому й співпрацю з російськими соціалістичними колами та іншими козацькими організаціями на еміграції¹³⁴.

4 січня 1921 року Іван Макаренко звернувся з Праги до Голови Директорії УНР Симона Петлюри з пропозицією об'єднання зусиль обох республік, «щоб майбутня ідейна, дипломатична і озброєна боротьба проводилася спільним шляхом в повнім змісті цього слова». Він пропонував уникати моментів, які в майбутньому могли би стати на заваді в державній праці, а в перспективі з'єднанню обох держав. Макаренко висував низку пропозицій щодо спільних акцій у військових питаннях, міжнародних відносинах, питаннях внутрішньо-державного устрою, фінансово-економічної політики. З-поміж питань, що вимагали найскорішої розв'язки були наступні:

1) військове: враховуючи те, що ворог спільний, потрібна однотайність у методах боротьби, стратегії, одночасність виступів, спільність союзників, вирішення питання джерел зброї, санітарного забезпечення тощо.

2) міжнародних відносин: найголовніші питання закордонної політики і праці мають обмірковуватись і ухвалюватись спільно обома урядами. Дипломатичні корпуси мають бути єдиною інституцією. Але завдяки особливим

¹³⁴ Там само. – С. 268-271.

умовам, Кубані випала виключна роль. Вона мусить стати центром єднання кавказьких державних утворень і народів; вона є мостом між ними і українською державою; її історичним обов'язком є "підтримка козачих країн у їхній боротьбі з московським імперіалізмом і утворення з них прихильників України". Макаренко наголошував, що без допомоги з боку УНР Кубань не зможе виконати вищезазначену роль.

3) внутрішнього державного устрою і зовнішньої фінансово-економічної політики: кожна республіка має розв'язувати їх «як знайде найкращим і найвідповіднішим умовам свого життя». Водночас цей принцип має бути скорегованим з огляду на сучасні обставини та майбутні перспективи. По-перше принципи соціального устрою обох республік мають бути спільними. Кожна з країн потребує і потребуватиме надалі великого товарного грошового кредиту; крім того їм будуть надаватися концесії. Відповідно, окреме вирішення кожною з країн цих питань призведе до значного зменшення кредиту та погіршення умов його отримання. Відповідно різнилась би й міра залежності кожної з них від закордонних джерел надходження та значимість обов'язків. Інші міжнародні актори, в свою чергу, отримали б повну можливість маніпуляції політичними та економічними інтересами кожної з країн, залучати їх до різних політичних комбінацій тощо.

4) Кожна з республік, охороняючи своє народне господарство, повинна заборонити імпорт одних товарів і експорт інших. Якщо цей план не буде спільним, можливий початок митної війни. Це стосувалось й монополій, непрямих податків тощо.

Наприкінці листа Іван Макаренко акцентував на своїй особистій позиції стосовно об'єднання Кубані з УНР. Він зазначив, що майже всі вищезазначені питання були ним обговорені з головою Дипломатичної місії УНР в Празі

Славинським. Останній в час перебування в Тарнові зміг би дати необхідні пояснення «і сказати те, що в тім листі неможливо сказати»¹³⁵.

Розглянувши ці пропозиції, Голова української Дипломатичної місії на Кавказі Іван Красковський висловив свої міркування щодо наведених Макаренком пропозицій у листі до міністра закордонних справ УНР від 6 січня 1921 р. Вітаючи думку щодо спільного державного життя УНР і Кубані, він зазначив, що ідея відокремленості Кубані підтримується головним чином «козакоманськими» елементами. Народна маса, переважно українська, бажає повного об'єднання з Україною. Горці-черкеси ідеї концепцію “окремої Кубані” також не підтримують і “стоять за єдину Україну з включенням до неї Кубані”. Лише козаки-лінійці, росіяни з походження, рішуче обстоюють єдність з Росією.

Стосовно окремих пунктів, Красковський відзначав, що у військовому питанні необхідна єдність Головного командування на чолі з Головним отаманом УНР Петлюрою, чиє ім'я на Кубані було відомим. В царині міжнародних відносин передбачалась наявність такого органу, що керував би закордонними справами Кубані там же, де й МЗС УНР. Оскільки, на відміну від УНР, Кубань не має як зорганізованих дипломатичних представництв, так і можливостей їх організації, то доцільним є формальне доручення Кубанським урядом права представництва краю посольствам та місіям УНР. Представники Кубані можуть бути включені до їх складу в якості радників з кубанських справ. В царині фінансово-економічної політики, Іван Красковський вважав «рішуче необхідним вже зараз» її цілковите об'єднання. Пропонувалося утворення Україно-Кубанської фінансово економічної палати, яка б займалася цим питанням на ґрунті “повної єдності Кубані з Україною”¹³⁶.

¹³⁵ Лист заступника Кубанської Республіки, члена Кубанської Ради І. Макаренка до Голови Директорії УНР С. Петлюри. Публікація документів Володимира Сергійчука // Пам'ятки України. – К., 2005. – № 3-4. – С. 18-19.

¹³⁶ Лист голови Дипломатичної місії УНР на Кавказі І. Красковського до Міністра закордонних справ УНР // Пам'ятки України. – К., 2005. – № 3-4. – С. 20-21.

Симон Петлюра ознайомився і погодився з цими тезами. В накладеній ним резолюції підкреслювалась невчасність “випинання зверхности України» в її стосунках з Кубанню: «пріоритет прийде сам собою». Він просив міністра закордонних справ УНР надати інформацію щодо українсько-кубанських відносин, коли в липні 1921 р. уряд Кубані мав делегувати свого представника до Ради Міністрів УНР¹³⁷.

Влітку 1921 р. в Празі було засноване Товариство Кубанців в Чехо-Словацькій республіці, яке очолив Петро Макаренко. Товариство особливо сприяло прибуттю молоді на навчання та наданню їй матеріальної допомоги. Хоча, зазначав Іванис, мала місце тенденційність; діяльність товариства і кубанської громади в ЧСР в цілому послаблювалися постійними конфліктами, спровокованих амбіціями їхніх провідників, різним політичним спрямуванням. Так, член ревізійної комісії товариства Тимошенко на публічному диспуті з національного питання на Сході Європи в листопаді 1921 р. обстоював самостійність Кубані. Остання не мала стати причиною протистояння української і російської сторін, оскільки Росія “лише визискувала козаків”. Ставлення ж Кубані до УНР прихильне – остання “сама була гнобленою і ні до кого не виявляла імперіалістичних тенденцій”.

Тимошенко обстоював тезу, що саме українська держава має стати таким центром Східної Європи, навколо якого б гуртувались і об’єднувались всі менші новоутворені держави. Щодо національного складу Кубані, Тимошенко вказував на 47% українців та 42% росіян; решту складали представники інших народів. З огляду на це вона не може прилучитися ні до Росії, ні до УНР, аби уникнути громадянської війни на національному ґрунті. Різке протиставлення Тимошенком УНР Росії викликало незадоволення представників соціал-

¹³⁷ *Сергійчук В. І.* Відносини України з Кубанню в роки національно- визвольних змагань (1917-1921 рр.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 141.

революційних течій. Такої ж позиції на диспуті притримувався і Петро Макаренко, заявивши, що він українець¹³⁸.

З літа 1921 року між українським та кубанським урядами в екзилі остаточно припинились регулярні контакти. Історик Віктор Матвієнко відзначає, що станом на липень 1921 року точне місцезнаходження кубанського уряду було невідомим. Так, Лука Бич перебував у Варні, а Іван Макаренко – у Відні, що унеможливлювало будь-які офіційні переговори і допускало лише особисті аудієнції з окремими кубанськими урядовцями¹³⁹.

Отже, кубансько-українські взаємини 1917-1921 рр. були яскравим прикладом діяльності непослідовних та роз'єднаних у своїх поглядах політичних кіл. Негативне значення в дипломатії українських та кубанських урядів відіграла станова проблема – самоправна позиція козацтва, яка багато в чому зумовила програшність стратегій урядовців КНР та Кубанського краю. Зрештою, не менш згубними були і зовнішні чинники. Так, з 1917 до 1921 рр. у внутрішньополітичні справи Кубані постійно втручалась російська сторона, що знаходила підтримку, як у владному апараті, так і серед козацької старшини. Аналогічною була ситуація й на українських теренах. Особливо виразно це виявилось в часи Гетьманату Скоропадського, який був проросійськи орієнтованим. Таким чином, українсько-кубанські взаємини 1917-1921 рр. не мали позитивних наслідків ні у військово-політичній, ні в економічній царині, натомість їх уряди опинились у вигнанні без можливості подальшої реальної кооперації з огляду на поширення більшовицької експансії. Військові поразки та територіальні втрати УНР в екзилі протягом 1920-1921 рр. зумовили втрату інтересу кубанських владних кіл до продовження подальшої співпраці з українськими політиками.

¹³⁸ Іванис В. Стежками життя (спогади). – Новий Ульм: Ukrainski Wisti, 1961. – Кн. 4: Капітуляція. Сидіння в Криму. Перші кроки вигнання. – С. 344.

¹³⁹ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С.134.

ВИСНОВКИ

Формування закордонних делегацій Української Центральної Ради, а згодом і Міністерства Закордонних Справ УНР було першим кроком на шляху до визнання незалежності УНР. Разом з тим спорядження представництв та дипломатичних місій на Кубань мало вагоме значення для ведення успішної зовнішньої політики з країнами Чорноморського регіону та державними утвореннями Кавказу, що виникли після розпаду Російської імперії. По-перше, спорядження взаємних делегацій та дипмісій, як українських, так і з боку урядів Кубані, означало взаємну легітимізацію незалежного/автономного статусу цих сторін. По-друге, політика українських урядів по відношенню до державних утворень Північно-Східного Причорномор'я, зокрема Кубані, керувалась ідеєю створення Чорноморської федерації. Функціонування дипмісій та спорядження делегацій було загалом вдалою спробою формування зовнішньої політики УНР та Української Держави у східному напрямку, яке сприяло утвердженню її позицій на міжнародній арені, а також мало далекосяжні економічні перспективи.

Прикметно, що як і з іншими державними утвореннями, колись складовими Російської імперії, українсько-кубанські взаємини мали характер не стільки зовнішньополітичних, скільки міжнародних. Цей регіон, значною мірою населений етнічними українцями, характеризувався проукраїнськими симпатіями. І на це були підстави – на Кубані розпочались процеси автономізації з тенденціями до повного усамостійнення, спостерігалось виразне домінування козацької ідентичності, зрештою, існувала спільна загроза з боку більшовиків і переважали подібні уявлення щодо майбутнього колишніх околиць Російської імперії.

Розвиток українсько-кубанських взаємин продиктовувався як внутрішньополітичними чинниками, так і зовнішніми факторами. Всередині козацтва були протистояння між українцями-чорноморцями і росіянами-

лінійцями. Загострилась й станова проблема козацтва та іногородніх довкола земельного питання. На перешкоді успішного ведення зовнішньої політики українських національних урядів з офіційним Катеринодаром стояли й російські інтереси – Кубань потрапила під тиск керівництва Добровольчої армії. Останніх підтримували козаки-лінійці. Деструктивна російська політика проявилась й в дискредитації українських представництв, зокрема, Федора Боржинського.

З огляду на це одна, на нашу думку, вдала стратегія українських владних кіл полягала в створенні агентурної мережі на Кубані в часи Гетьманату Скоропадського. Однак й ця концепція не була реалізована досконало – на українських теренах обстановка була нестабільною (мінялись уряди), на Кубані становий інтерес домінував над державницьким, бракувало кваліфікованих кадрів. Негативними були й фактори недостатнього фінансування посольств та нерегулярного зв'язку офіційного Києва з дипмісіями. На еміграції політичні сили кубанців були розділені – проросійські (генерал Науменко) та козацько-проукраїнські (Іванис, брати Макаренко, Гнат Білий, Лука Бич, Федір Щербина). Між останніми мали місце особистісні конфлікти, що теж відбилося на ефективному стратегічному партнерстві урядів в екзилі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Неопубліковані джерела

Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади України м. Києва

1. Ф. 1077. Головне управління Генерального штабу Української Держави. – Оп.1. – Спр. 46.
2. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, з листопада 1919р. - м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. - м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). – Оп. 2. – Спр. 389.
3. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, з листопада 1919р. - м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. - м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). – Оп.3. – Спр. 50.
4. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, з листопада 1919р. - м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. - м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). – Оп. 1. – Спр. 196.
5. Ф. 3696. Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, з листопада 1919р. - м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. - м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). – Оп. 2. – Спр. 337.
6. Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української держави, м. Київ (1918 р.). – Оп. 1. – Спр.141.

Опубліковані джерела

Его-документи

1. *Галаган М.* З моїх споминів. Ч. 3 : (ІІІ Військовий з'їзд – делегація на Кубань – більшовицька навала – прихід Німців – дипломатична місія в Румунії) / М. Галаган. – Львів: Червона Калина, 1930. – 174 с.
2. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). – Київ: Темпора, 2007. – 220 с.
3. *Іванис В.* Стежками життя (спогади) // Кн. 4: Капітуляція. Сидіння в Криму. Перші кроки вигнання. – Новий Ульм: Ukrainski Wisti, 1961. – 403 с.
4. *Калинин И.* Русская Вандея [воспоминания]. – Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1926. – 359 с.
5. *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917-грудень 1918). – Київ, Філадельфія: АТ «Книга», 1995. – 493 с.

Твори

1. *Бич Л.* Кубань у кривому дзеркалі (з приводу «Нарисів історії революції на Кубані» П.П. Сулятицького) // Кубань. – Прага, 1927. – С. 268.
2. *Грушевський М.* На порозі нової України: гадки і мрії. – Київ: Друк. акц. т-ва "Петро Барський у Києві", 1918. – 120 с.
3. *Дорошенко Д.* Історія України. – Т. 2. Українська гетьманська Держава. – Ужгород, 1930. – 320 с.
4. *Іванис В.* Боротьба Кубані за незалежність. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – 137 с.
5. *Рудницький С.* Основи землезнавства України. – Прага, 1923. – Т. 1. – 313 с.
6. *Сулятицький П.* Нариси з історії революції на Кубані. – Прага, 1925. – Т.1 – 197 с.

7. *Теліга М.* Як я став свідомим українцем // Пам'ятки України. – Київ, 2005. – № 3-4.
8. *Христюк П.* Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції: 1917-1920. У 4 т.; Укр. соціол. ін-т. – Відень, 1921. – Т. 2. – 151 с.
9. *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – 319 с.
10. *Щербина Ф.А.* История Кубанского Казачьего войска. В 2-х т. – (Репринтное воспроизведение). – Т. I. История края. – Екатеринодар, 1910. – 736 с.
11. *Щербина Ф.А., Фелицын Е.Д.* Кубанское Казачество и его атаманы. – Москва: Вече, 2007. – 320 с.

Періодика

1. Народня воля. – 1918. – № 64 (27 квітня).
2. *Шаповал М.* Нова Україна. – Прага, 1926 (березень-квітень).

Публікації документів

1. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1935. – № 186.
2. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1936. – № 201-202.
3. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1936. – №195.
4. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1939. – № 266-267.
5. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Париж, 1939. – №258.
6. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1931. – № 93.
7. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1933. – № 138.
8. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1933. – №134-135.
9. Вольное казачество – Вільне козацтво. – Прага, 1936. – №82.

10. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917 – 1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. (та ін.); редкол.: К. І. Грищенко (голова) (та ін.). – Київ: Вид-во гуманіт. літ-ри, 2010. – 592 с.
11. Публікація документів Володимира Сергійчука // Пам'ятки України. – Київ, 2005. – № 3-4.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії

1. *Kolańczuk A.* Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym II RP. – Wyd. II. – Przemyśl, 2017. – 389 s.
2. *Коваль Р.* Нариси з історії Кубані. – Київ: “Фоліант”, 2004. – 433 с.
3. *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – Київ, 2002. – 373 с.
4. *Польовий Р.* Кубанська Україна. – Київ, 2002. – 304 с.
5. *Сідак В.С.* Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодні: у 5-ти томах. – Т. 2: Українські спецслужби доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.: Наук. вид. – Київ, Прометей, 2017. – 472 с.

Статті

1. *Білий Д.* Кубань і Україна // Пам'ятки України. – Київ, 2005. – № 3-4. – С. 2-47.
2. *Винар Л.* Євген Онацький – чесність з нацією (1894-1979) // Український історик. – Нью-Йорк, 1980. – № 01-04. – С. 154-160.
3. *Горлова И.И., Чумаченко В.К.* Казачье литературное зарубежье // Наследие веков. – Краснодар, 2015. – №2. – С. 115-122.

4. *Емтыль З.Я.* Адыгская интеллигенция в событиях революционного периода 1917-1920 гг.: содержание и направленность общественно-политической активности // Кавказология / Caucasology. – Нальчик, 2017. – №2. – С. 48-62.
5. *Зайцев А.А.* Третья сила в борьбе за формирование юго-восточного антибольшевистского блока (1917-1920 гг.) // Преподаватель XXI век. – Москва, 2009. – №1. – 8 с.
6. *Каліберда Ю. Ю.* Окремий чорноморський кіш: бойовий шлях військового формування Армії Української Народної Республіки (1917-1921 рр.) // Воєнна історія. – Київ, 2013. – № 4/6. – 13 с.
7. *Колесник В.Ф., Мараєв В.Р.* Створення дипломатичного представництва Війська Донського в Україні (1917-1919 рр.) // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 72. – С. 102-109.
8. *Крупина В. О.* Українсько-кубанські відносини в умовах громадянської війни в Росії (1918 р.) // Наукові записки : Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. XLIX (49). – С. 240-249.
9. *Лагода В.* Втрачена земля // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1996. – № 7/9. – С. С. 356–361.
10. *Сергійчук В. І.* Відносини України з Кубанню в роки національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 135–143.
11. *Чумаченко В.* Українці Кубані: «Тернистими шляхами» через сторіччя (1792-1920 рр.) // Вісник Товариства української культури Кубані. – Київ, 2002. – №3(28). – 8 с.
12. *Штанько Я.* Взаємини Української Держави та Кубані (1918 р.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 22. – С. 91-98.

Кваліфікаційні роботи

1. *Назаренко І.* Кубань як партнер українських урядів // Балкансько-чорноморський вектор зовнішньополітичної діяльності українських урядів 1917–1921 рр. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра історії / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2018. – С. 68-90.

Електронні ресурси

1. *Губарев В.Г.* (сост.). Казачий словарь-справочник. В 3-х томах. – Сан-Ансельмо, Калифорния, США, 1970. – Том 3. Рал-Ятовъ. – Електронний ресурс: <http://www.cossackdom.com/enciclopedic/encyclopedic.htm>, відвідано 11.04.2020.
2. *Доманицький В.* 60-літній ювілей д-ра М. Галагана // Збруч. – 1942. – 23 жовтня / Електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/72231>, відвідано 25.05.2020.
3. Черкесские благотворители, школы и идея Сефербия Сиюхова (начало 20-го века, Кубанская область). – 2019. – 14 лютого / Електронний ресурс: <https://www.livekavkaz.ru/index.php?newsid=1340>, відвідано 21.04.2020.